

Μοντέρνες απώλειες 02. Κατεδαφισμένα κτίρια του μεσοπολέμου στην Αθήνα

Πάνος Εξαρχόπουλος - 16/09/2019

Πάνος Εξαρχόπουλος, Αρχιτέκτονας, Επίκ. Καθηγητής/Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Δ.Π.Θ., Μέλος Διεθνούς και Ελληνικού DO.CO.MO.MO.

Σε συνέχεια της προηγούμενης δημοσίευσης, «Μοντέρνες απώλειες 01. Κατεδαφισμένα κτίρια του μεσοπολέμου στην Αθήνα» (Μάιος 2019), που αφορούσε περιπτώσεις κατεδαφισμένων κτιρίων του ελληνικού μεσοπολεμικού μοντερνισμού μέσα στα όρια του Δήμου Αθηναίων, παρουσιάζονται, τώρα, αντίστοιχες επιλεγμένες περιπτώσεις στις περιοχές Νέο Ψυχικό, Ψυχικό, Φιλοθέη, Χαλάνδρι, Κηφισιά, Εκάλη, Πόρτο Ράφτη και Τατόι.

Στις συγκεκριμένες περιοχές, λόγω του χαρακτήρα τους ως προνομιακών προαστιακών εκτάσεων –άλλοτε σχεδιασμένων και οργανωμένων ως κηπουπόλεων και άλλοτε αδιαμόρφωτων, με έντονη την παρουσία του φυσικού στοιχείου και σε απόσταση από το κέντρο της πόλης-, κατασκευάστηκε πλήθος ισόγειων ή διώροφων

μονοκατοικιών και επαύλεων, συνήθως εύπορων Αθηναίων, μελετημένων, κατά κύριο λόγο, από γνωστούς αρχιτέκτονες της εποχής. Είναι, ακριβώς, τότε που η πρωτεύουσα άρχιζε σταδιακά να επεκτείνεται ενώ, παράλληλα, πολλοί κάτοικοί της αναζητούσαν για την εγκατάσταση της κύριας ή της εξοχικής τους κατοικίας περιοχές με περισσότερο ευνοϊκούς όρους κατοίκησης. Δεν έλειπαν, βέβαια, και κτιριακά έργα κοινωφελούς χαρακτήρα, όπως σχολεία, κτίρια περίθαλψης, χώροι εστίασης και ψυχαγωγίας κ.ά., που εξυπηρετούσαν τις νέες οικιστικές συγκροτήσεις.

Στην πλειοψηφία τους τα κτίρια κατοικίας έχουν κατεδαφισθεί εδώ και χρόνια (τα λίγα που απομένουν έχουν υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις της αρχικής τους μορφής), από τη στιγμή που κρίσιμες παράμετροι, όπως η αξία της γης, οι όροι δόμησης και το εκάστοτε πλαίσιο παραγωγής του δομημένου περιβάλλοντος, οδήγησαν στην περαιτέρω αξιοποίηση των οικοπεδικών εκτάσεων και, συνακόλουθα, στην αντικατάσταση των «παλαιών» οικιών με νεόδμητες πολυκατοικίες ή κτίρια γραφείων/εμπορίου, συνήθως για εμπορική εκμετάλλευση. Δεν λείπουν, πάντως, και περιπτώσεις αντικατάστασης των αρχικών μονοκατοικιών με νέες (σχεδόν πάντα μεγαλύτερου μεγέθους), υπό το αίτημα της ανταπόκρισης του κτιριακού κελύφους στις τρέχουσες συνθήκες, συνήθειες και αντιλήψεις για την κατοίκηση – και τη ζωή εν γένει...

Για αρκετά από αυτά τα «απωλεσθέντα» κτίρια διαθέτουμε φωτογραφικό υλικό (στοιχειώδες έως επαρκές) και στοιχεία της ταυτότητάς τους (δηλαδή όνομα αρχικού ιδιοκτήτη, θέση, δημιουργό, χρονολόγηση), γνωστά, κυρίως, μέσα από σχετικές εκδόσεις, ερευνητικά προγράμματα, διδακτορικές διατριβές, δημοσιοποιημένες καταγραφές από τα αρχεία της πολεοδομικής υπηρεσίας (πλέον κατεστραμμένα ολοσχερώς...). Αρκετά συχνά, απαιτείται διασταύρωση των στοιχείων με «διαγώνιες» συσχετίσεις των προαναφερόμενων πηγών. Εν τούτοις, είναι δυστυχώς πάρα πολλά τα κατεδαφισμένα κτίρια για τα οποία δεν διαθέτουμε ούτε μια φωτογραφία –ενώ γνωρίζουμε τον αρχιτέκτονά τους και άλλες πληροφορίες, κατά περίπτωση– παραμένοντας, έτσι, «άγνωστος τόπος». Η μεθοδική έρευνα και σταδιακή δημοσιοποίηση των –καλά φυλασσόμενων– αρχιτεκτονικών αρχείων της περιόδου, όχι μόνο θα έδινε απαντήσεις σε αρκετά «δυσεπίλυτα», ακόμη, ερωτήματα τεκμηρίωσης αλλά, κυρίως, θα μας αποκάλυπτε έναν πλούτο αρχιτεκτονικής δημιουργίας, έστω και οριστικά χαμένο σήμερα... (αυτή δεν είναι, άραγε, και η μεγαλύτερη αξία ενός αρχείου;)

Όπως και στην προηγούμενη δημοσίευση, και με βάση όσα προαναφέρθηκαν, επιλέχθηκαν για παρουσίαση ορισμένα αξιολογικά έργα αρχιτεκτονικής ή ιστορικής ή συμβολικής σημασίας, για τα οποία υπήρχε διαθέσιμο εικονογραφικό και πληροφοριακό υλικό. Η παρουσίαση περιλαμβάνει τα βασικά στοιχεία κάθε έργου, λίγες χαρακτηριστικές –εξωτερικές, κατά κύριο λόγο– απόψεις (κυρίως φωτογραφίες εποχής ή μεταγενέστερες, αλλά χωρίς αλλοιώσεις της αρχικής μορφής) και σύντομο σχολιασμό.

Η εργασία βασίζεται, εν πολλοίς, σε προσωπική μου έρευνα για τη μοντέρνα ελληνική αρχιτεκτονική της δεκαετίας του '30 (κυρίως στην Αθήνα), που χρονολογείται από το 1987 και συνεχίζεται έως σήμερα, καθώς και στο πλαίσιο συμμετοχής μου στο Διεθνές και Ελληνικό DO.CO.MO.MO. (μέλος από το 1998). Μεταξύ άλλων, έχει συγκροτηθεί –και εμπλουτίζεται διαρκώς– ένα εκτεταμένο φωτογραφικό αρχείο έργων (προσωπικές λήψεις, αλλά και εικόνες από διάφορες πηγές), συμπληρωμένο με βασικά στοιχεία ταυτότητας/τεκμηρίωσης και πληροφορίες (είδος/αρχική χρήση/υφιστάμενη χρήση, αρχικός ιδιοκτήτης, ακριβής θέση, μελετητής, χρονολόγηση, κατάσταση διατήρησης). Η συγκρότηση και ενημέρωση του αρχείου βασίζεται σε στοχευμένες, in situ επισκέψεις για εντοπισμό/φωτογράφιση κτιρίων, καθώς και στην αναζήτηση και διεξοδική μελέτη της σχετικής ελληνικής και ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας ή άλλων τεκμηρίων (αρχεία, βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες, διαδίκτυο, πληροφορίες ενοίκων κ.λπ.).

Όλες οι εικόνες της δημοσίευσης έχουν υποστεί ψηφιακή επεξεργασία, ενώ έχει καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια για την ακριβή αναφορά της προέλευσής τους.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά την κυρία Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ, αρχιτέκτονα, Ομότιμη Καθηγήτρια Ε.Κ.Π.Α., την κυρία Ξένια Καλογεροπούλου, ηθοποιό, θεατρική συγγραφέα, τον κύριο Γεώργιο Πανέτσο, αρχιτέκτονα, Καθηγητή Πανεπιστημίου Πατρών και επιμελητή της αρχιτεκτονικής επιθεώρησης ΔΟΜΕΣ, και τον κύριο Γιώργο Θεοχάρη, αρχιτέκτονα, για την ευγενική παραχώρηση και άδεια δημοσίευσης φωτογραφικού υλικού από τα

προσωπικά τους αρχεία ή συλλογές.

Οικία

Περικλέους 4, Νέο Ψυχικό - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

[Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, αρχές δεκαετίας '90.]

Αναμφίβολα, το χαρακτηριστικότερο μορφολογικό γνώρισμα αυτής της μικρής μεσοπολεμικής μονοκατοικίας είναι ο «πύργος» του κλιμακοστασίου, στοιχείο που το συναντάμε σποραδικά στην αρχιτεκτονική της εποχής¹ και, πάντως, όχι με την τόλμη που αποδίδεται εδώ. Η «απελευθέρωση» της γωνίας -η απουσία, δηλαδή, του γωνιακού υποστυλώματος- αποτελεί το σημείο αιχμής. Η απότμηση στο ισόγειο φιλοξενεί την κύρια είσοδο, ενώ η εξαιρετική «διαδρομή» τού συνεχόμενου κουφώματος αξιοποιεί και τονίζει τις δυνατότητες του νέου υλικού, του οπλισμένου σκυροδέματος. Το σπάνιο αυτό δείγμα κατεδαφίσθηκε το 1998, και στη θέση του ανεγέρθηκε ένα κακόγουστο τετραώροφο κτίριο γραφείων.

Οικία

Λεωφ. Μεσογείων 243 και Παρίτση, Νέο Ψυχικό - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

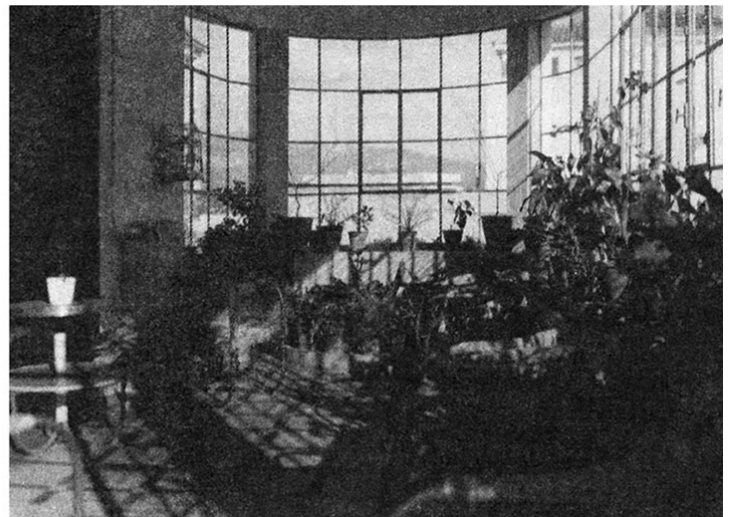
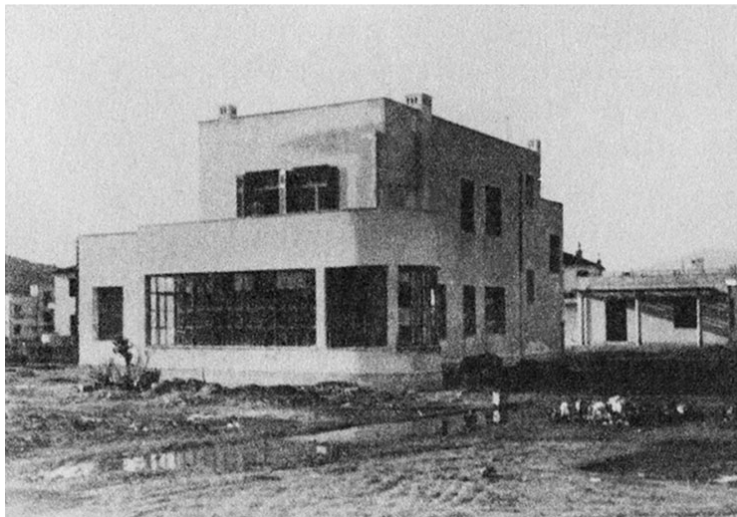
[Πηγή: φωτ. Γιώργος Θεοχάρης, 1998.]

Αν και σε κακή κατάσταση διατήρησης, καλυμμένη με γκράφιτι και με μηνύματα για παροχή βοήθειας στον ένοικό της, η ισόγεια αυτή κατοικία πρέπει να αποτελούσε, την εποχή που χτίστηκε, μια μοντέρνα μικρή έπαυλη στο μεγάλο οικόπεδό της επί της Λεωφ. Μεσογείων· σε μια περιοχή με χαρακτήρα, τότε, εξοχικού προορισμού. Ξεπερνώντας τη θλίψη που προκαλούν οι εικόνες τής πλήρους παρήκμασης τού κτίσματος, διακρίνουμε τα σημάδια της μοντέρνας καταγωγής του: την κυβιστική συγκρότηση, την ελαφρά υπερυψωμένη βεράντα με την ημικυκλική απόληξη και τον διπλό τοίχο-στηθαίο με ζαρντινέρα στο ενδιάμεσο κενό, την ελεύθερη δοκό στο δώμα, το οριζόντιο γείσο στη στέψη των ανοιγμάτων, τις εν εσοχή παραστάδες από εμφανές τούβλο κ.ά. Προφανώς, η σταδιακή μετάλλαξη της περιοχής σε άξονα εμπορίου και γραφείων

οδήγησε, εκ παραλλήλου, και στη σταδιακή απαξίωση της κατοικίας. Η αξιοποίηση του ακινήτου πιστοποιείται από το μεταμοντέρνο κτίριο γραφείων μεγάλης εταιρείας, που βρίσκεται από τις αρχές της νέας χιλιετίας στην ίδια θέση.

Οικία Φαίδωνος Πετυχάκη

Ψυχικό (άγνωστη η ακριβής θέση) - αρχιτέκτονας Αριστοτέλης Ζάχος - 1934

[Πηγές: Άνω: Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ, «Η αρχιτεκτονική μεταρρύθμιση του Αριστοτέλη Ζάχου, 1908-1937», στο: <https://www.archaiologia.gr/blog/2017/07/31/η-αρχιτεκτονική-μεταρρύθμιση-του-αρι/>, φωτ. εποχής. Κάτω: Χριστίνα Παπαδημητρίου-Ζιρώ, *Ο αρχιτέκτων Αριστοτέλης Ζάχος (1872-1939)*, Ε.Μ.Π.-Τμήμα Αρχιτεκτόνων-Τομέας Ι Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού-Αρχιτεκτονική Μορφολογία και Ρυθμολογία 2-Διδάσκων: Δρ. Νικ. Θ. Χολέβας, *Θέματα Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής 3*, Αθήνα 1988, σσ. 96, 97, φωτ. εποχής.]

Ένα «κτίριο μυστήριο» όσον αφορά την ακριβή του θέση και τη χρονολογία κατεδάφισής του, τουλάχιστον με βάση τη μέχρι σήμερα σχετική βιβλιογραφία. Η Οικία Πετυχάκη αποτελεί ένα από τα τελευταία έργα του αρχιτέκτονα, οπαδού της 'επιστροφής στις ρίζες'. Σε αντίθεση με ό,τι είχε δημιουργήσει έως τότε, ο Ζάχος σχεδιάζει ένα καθαρά μοντέρνο έργο, εφαρμόζοντας με επιδεξιότητα το μοντέρνο λεξιλόγιο και συντακτικό -πιθανότατα επηρεασμένος και από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική των ελληνικών νησιών. Η περίτεχνη διάρθρωση των λευκών, επιχρισμένων όγκων (ως ισόγειες επεκτάσεις/«προσαρτήματα» του κυρίως διώροφου όγκου), η αρμονική διευθέτηση των τυποποιημένων ανοιγμάτων στις όψεις και η ημικυκλική διαμόρφωση του χαμηλού όγκου τού θερμοκηπίου με τα μεγάλα υαλοστάσια, αναδεικνύουν τον Ζάχο σε έναν ικανό μοντερνιστή αρχιτέκτονα, παρά τη δηλωμένη του πίστη στη γνήσια λαϊκή αρχιτεκτονική.² Στο τέλος της

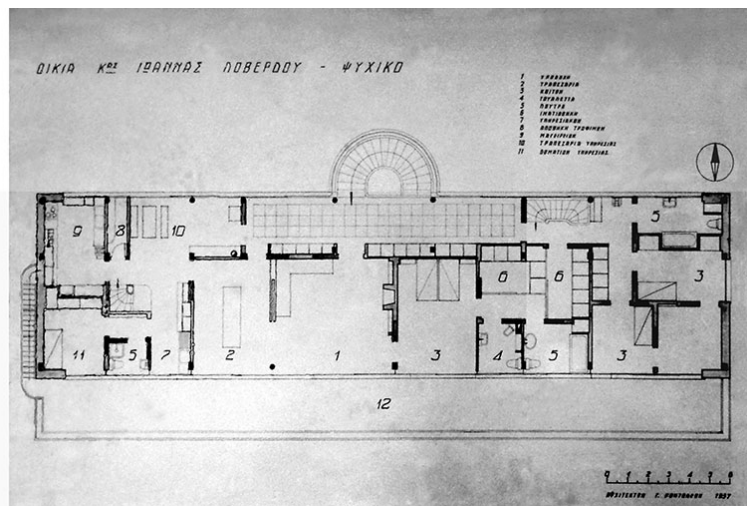
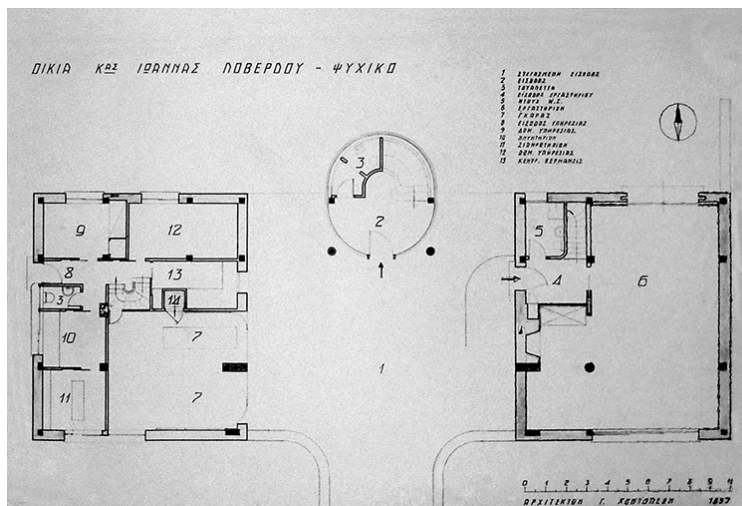
διαδρομής του, απέδειξε, έτσι, πως όχι μόνο δεν τον άφησαν αδιάφορο τα κελεύσματα της «νέας αρχιτεκτονικής», αλλά πως μπορούσε να χειριστεί τη μοντέρνα γλώσσα εξίσου καλά με την καλοδουλεμένη «νεο-βυζαντινή» ή «λαϊκότροπη» γραφή των προηγούμενων έργων του.

Οικία Ιωάννας Λοβέρδου-Κοντολέοντος

Ψυχικό (στο οικόπεδο όπου σήμερα βρίσκεται η Πρεσβεία της Ρωσίας) - αρχιτέκτονας Γεώργιος Κοντολέων - 1936 (έκδοση αδείας)-37

[Πηγή: <http://domesindex.com> / ευγενική παραχώρηση Καθηγήτριας Ελένης Φεσσά-Εμμανουήλ, φωτ. εποχής, κατόψεις ισογείου και ορόφου.]

Ένα από τα καλύτερα έργα του μεσοπολεμικού μοντερνισμού στον τομέα της κατοικίας -εν τούτοις, ανεπαρκώς δημοσιευμένο και προβεβλημένο-, είναι η μεγάλη μονοκατοικία τής συζύγου τού αρχιτέκτονα, Ιωάννας Λοβέρδου-Βασιλειάδη, με την οποία ήταν παντρεμένος από το 1934 έως το 1938. Κτισμένη σε προνομιακό οικόπεδο σε ύψωμα του Παλαιού Ψυχικού, αποτελούσε μια προσωπική δημιουργία ολιστικού σχεδιασμού, μελετημένη μέχρι την τελευταία της λεπτομέρεια (συμπεριλαμβανομένης της επίπλωσης) και εκτελεσμένη υπό τη συστηματική επίβλεψη του Κουντολέοντος.

Η κυρίως κατοικία συνίσταται σε ένα επίμηκες παραλληλεπίπεδο στον όροφο, με λευκές επιχρισμένες επιφάνειες, συνεχές οριζόντιο άνοιγμα στη νότια όψη, και τους χώρους διημέρευσης οργανωμένους σε «ελεύθερη κάτοψη», το οποίο «εδράζεται» σε δύο συμμετρικούς, ίσους ισόγειους όγκους, επενδεδυμένους με λιθοδομή, όπου στεγάζονται το γραφείο του αρχιτέκτονα (με ιδιαίτερη είσοδο) και χώρος στάθμευσης/βοηθητικοί χώροι, αντίστοιχα. Μεταξύ των δύο ισόγειων όγκων μεσολαβεί ικανού μεγέθους, διαμπερής, ημιυπαίθριος χώρος, που παραλαμβάνει την κίνηση πεζών και οχημάτων. Στο βάθος τής μιας ανοικτής πλευράς του τοποθετείται το καμπυλόσχημο, υαλόφρακτο κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον όροφο της κυρίως κατοικίας. Σε αυτή την τολμηρή και πρωτότυπη -εν είδει «γέφυρας»- κτιριακή δομή, ο Κουντολέων χειρίζεται ελεύθερα τις αρχές της πουριστικής αρχιτεκτονικής τού Le Corbusier και τις εναρμονίζει με αξίες και υλικά της δικής του παράδοσης, όπως εύστοχα επισημαίνει η Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ.³ Ο αφαιρετικός χαρακτήρας και τα προτάγματα του Le Corbusier συνταιριάζονται σοφά με την υλικότητα (αδρή λιθοδομή ισογείου), την ήπια προσαρμογή στο επικλινές έδαφος, το κλίμα, τις οπτικές φυγές στο τοπίο κ.λπ. Μαζί με το κτίριο χάθηκε, ταυτόχρονα, και ένα δείγμα αστικής ευμάρειας χωρίς εκζητήσεις, ένα αισιόδοξο δείγμα γραφής από έναν ταλαντούχο αρχιτέκτονα με τραγικό τέλος.

Έπαυλη Νικόλαου Πετσιάβα

Βασιλέως Παύλου και Λεωφ. Δημοκρατίας, Ψυχικό - αρχιτέκτονας Παύλος Μιχαλάς - άγνωστη χρονολογία

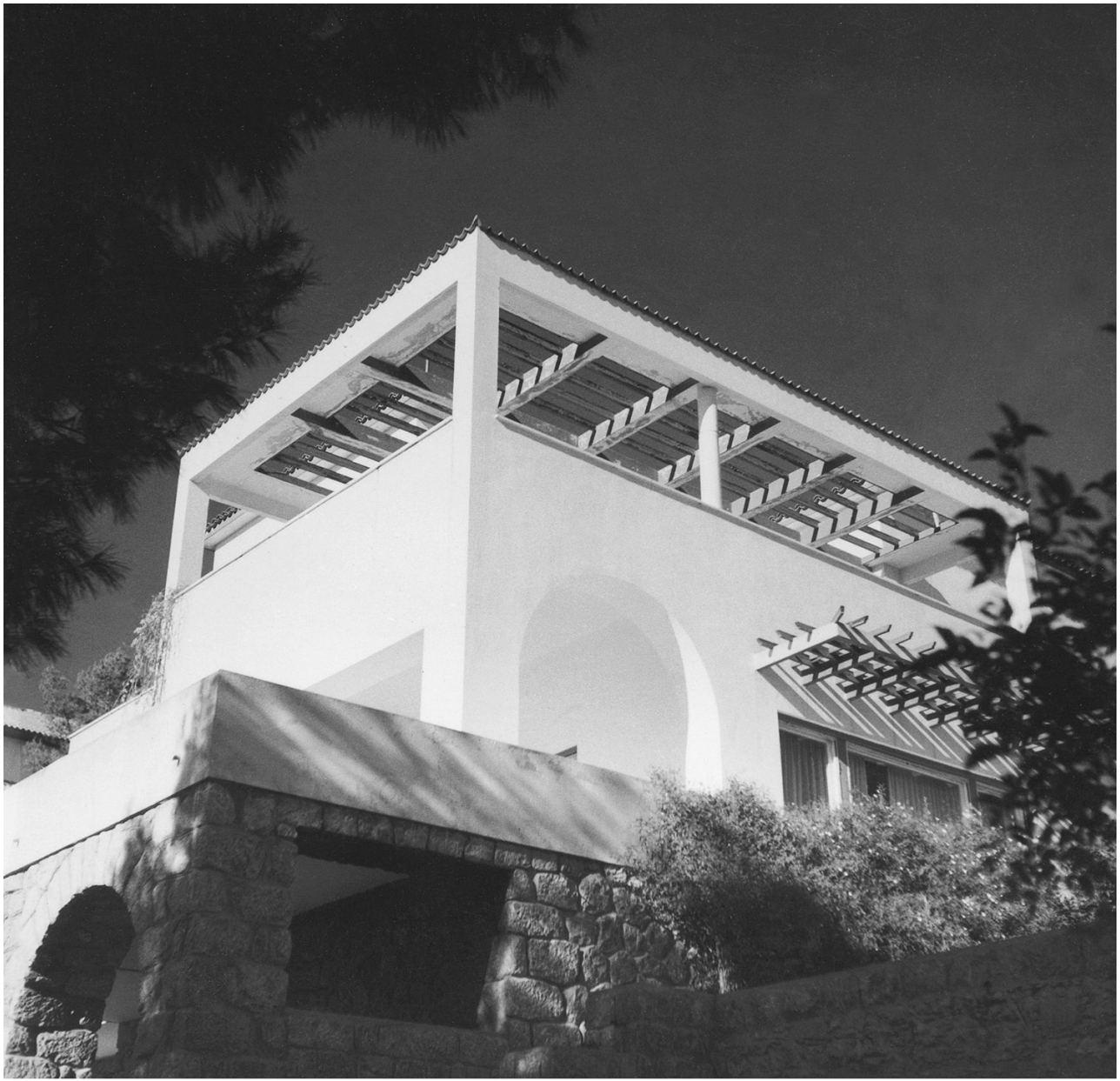

[Πηγή: Δημήτρης Φιλιππίδης, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Μέλισσα, Αθήνα 1984, σ. 221.]

Άλλο ένα παράδειγμα προαστιακής μοντέρνας έπαυλης με προεξάρχον μορφολογικό στοιχείο τον «πύργο» του κλιμακοστασίου, αυτή τη φορά τοποθετημένο στη γωνία του κτιρίου και «εξοπλισμένον» με κατακόρυφο, γωνιακό υαλοστάσιο. Η διαμόρφωση της γωνίας γίνεται με υποστύλωμα, το οποίο, όμως, είναι κυκλικό και χρωματικά διαφοροποιημένο, ώστε να ενισχύεται η εντύπωση της «απελευθερωμένης» γωνίας. Οι επιμέρους, ευκρινώς διαρθρωμένοι, όγκοι τονίζονται μέσω των περιμετρικών μικρών γείσων στη στέψη τους.

Έπαυλη Γ. Λάβδα

Εμμανουήλ Μπενάκη 1Α, Ψυχικό - αρχιτέκτονας Εμμανουήλ Βουρέκας - 1930-31

[Πηγές: Άνω: φωτ. αρχείο Ελένης Φεσσά-Εμμανουήλ, φωτ. εποχής. Κάτω: φωτ. Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ, 1984.]

Από πληροφορία της Ελένης Φεσσά-Εμμανουήλ, ο ίδιος ο Βουρέκας τής είχε πει ότι οι εργοδότες του στο Ψυχικό δεν ήθελαν οι κατοικίες τους να είναι σχεδιασμένες σε ριζοσπαστικά μοντέρνα γραμμή. Γεγονός που αποδεικνύεται, εδώ, από την ενσωμάτωση στο, κατά τα άλλα, μοντέρνο κέλυφος ορισμένων παραδοσιακών στοιχείων, όπως οι καμάρες, τα μικρά γείσα, τα κεραμίδια (τοποθετημένα, μάλιστα, πάνω σε οριζόντιες επιφάνειες), η ξύλινη πέργκολα, το διακοσμητικό σχέδιο του μικρού κιγκλιδώματος στο στηθαίο του ορόφου. Έτσι, η τελική εικόνα προδίδει την εξαιρετική, μοντέρνα γραφή του αρχιτέκτονα, εμφανή σε άλλα γνωστά έργα του της ίδιας περιόδου, σε σημείο που ακόμα και η χρονολόγηση του συγκεκριμένου να καθίσταται προβληματική. Το κτίριο αντικαταστάθηκε από νεόδμητη έπαυλη, ιδιοκτησίας Λαλαούνη.

Οικία (με εργαστήριο ζωγραφικής) Αδαμάντιου Καλογερόπουλου
Πάρνηθος 35, Ψυχικό - αρχιτέκτονας Εμμανουήλ Βουρέκας - 1933

[Πηγή: Συλλογή Ξένιας Καλογεροπούλου, φωτ. εποχής.]

«Το δικό μου σπίτι δεν πρόλαβα να σ' το δείξω, αλλά ούτε έχω περάσει από 'κει να δω τι υπάρχει τώρα στη θέση του. Το σπίτι μας είχε χτιστεί λίγα χρόνια πριν γεννηθώ και ήταν πολύ μοντέρνο για την εποχή. Αργότερα έμαθα ότι αυτό ήταν το στυλ Bauhaus. Ο αρχιτέκτονας που το σχεδίασε ήταν ο Μανόλης Βουρέκας, ο πρώτος άντρας της Αμαλίας Φλέμινγκ. Ο ίδιος που σχεδίασε αργότερα το Χίλτον. Είχε πολλά επίπεδα, που σχημάτιζαν ασυνήθιστους χώρους. Ήμουν αρκετά περήφανη που έμενα σε ένα σπίτι 'αλλιώτικο', που προκαλούσε μεγάλο ενδιαφέρον στα άλλα τα παιδιά».⁴ Έτσι περιγράφει η ηθοποιός Ξένια Καλογεροπούλου το πατρικό της στο Ψυχικό, τότε που η οδός Πάρνηθος ήταν ακόμα χωματόδρομος και τα σπίτια λιγούστα.

Με μοναδικό τεκμήριο μια μικρή φωτογραφία του κτιρίου μόλις είχε ολοκληρωθεί η κατασκευή του -που δημοσιεύεται εδώ για πρώτη φορά-, αναρωτιέται εύλογα κανείς αν το έργο αυτό δεν θα μπορούσε να είχε

σχεδιασθεί και υλοποιηθεί σήμερα. Η ογκοπλαστική του οργάνωση, η καλοζυγισμένη αναλογία πλήρων-κενών, οι ζωτικοί υπαίθριοι χώροι, η γενικευμένη λιτότητα «διανθισμένη», ωστόσο, με σημειακά μορφολογικά «επεισόδια» (π.χ. ελεύθεροι δοκοί, καμπυλωμένη προεξοχή χώρου βιβλιοθήκης, αναρτημένη πέργκολα, κουφώματα κύριας εισόδου), όλα μαζί επιδέξια συντεθειμένα, συντρέχουν σε ένα διαρκές, ανοιχτό, νεωτερικό αποτέλεσμα, με τη φρεσκάδα της ανεπιτήδευτης μοντέρνας γραφής. Απορίας άξιον, γιατί το παραδειγματικό αυτό κτίριο έπρεπε να αντικατασταθεί από μια αδιάφορη μονοκατοικία.

Οικία Κωνσταντίνου Καψαμπέλη

Αλέξανδρου Παπαναστασίου 53, Ψυχικό - αρχιτέκτονας Κωνσταντίνος Καψαμπέλης - 1934

[Πηγές: Άνω: Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ (επιμ.), *Ελληνική Αρχιτεκτονική Εταιρεία. Αρχιτέκτονες του 20ού αιώνα. Μέλη της Εταιρείας*, Ποταμός, Αθήνα 2009, σ. 428, φωτ. εποχής. Κάτω: Δημήτρης Φιλιππίδης, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Μέλισσα, Αθήνα 1984, σ. 409.]

Η λευκή, απέρριπτη, διώροφη μονοκατοικία του παραγωγικότατου –κυρίως μεταπολεμικά– αρχιτέκτονα Κωνσταντίνου Καψαμπέλη, σχεδιασμένη από τον ίδιο. Τολμηρό στοιχείο της ανατολικής πρόσοψης αποτελεί

η απολύτως «τυφλή» επιφάνεια του ορόφου, ο οποίος, πάντως, εκτονώνεται στα πλάγια, σε μεγάλη βεράντα προς το νότο. Το υπερυψωμένο πλατύσκαλο της κύριας εισόδου και η επέκτασή του ως επιμήκης βεράντα του ισογείου προσφέρει θέαση του δρόμου, ενώ, ταυτόχρονα, εξασφαλίζει και συνθήκες ιδιωτικότητας. Το κτίριο κατεδαφίστηκε εδώ και χρόνια, με μοναδικό διασωζόμενο στοιχείο το περίφραγμα με το χαρακτηριστικό καρέ μεταλλικό κιγκλίδωμα -προφανώς, «γλύτωσε» για λόγους οικονομίας-, μοτίβο που εφαρμόστηκε και στην εξώθυρα. Αντικαταστάθηκε από ένα αδιάφορο κεραμοσκεπές κτίριο κατοικίας.

Στα αριστερά, στον αριθμό 51, διασώζεται η «γραφική» μονοκατοικία Βασιλειάδη, έργο του ίδιου αρχιτέκτονα από το 1939, με σαφώς διαφοροποιημένο χαρακτήρα, οφειλόμενο όχι μόνο στις επιθυμίες των εργοδοτών και στην ευθυγράμμιση του αρχιτέκτονα με αυτές, αλλά και στη γενικότερη μεταστροφή της αρχιτεκτονικής έκφρασης στα τέλη της δεκαετίας του '30 και μετά, είτε προς έναν αφαιρετικό κλασικισμό είτε προς «νεοπαραδοσιακές» αναζητήσεις.

Οικία

Αλέξανδρου Παπαναστασίου 57, Ψυχικό - αρχιτέκτονας Κωνσταντίνος Καψαμπέλης - 1934

57

WICKENHUT

[Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1995.]

Το τρίτο -γνωστό- έργο του Καψαμπέλη στον ίδιο δρόμο. Όπως και στη μονοκατοικία του στον αριθμό 53, ακολουθείται και εδώ το μοντέρνο πνεύμα, με κυριαρχία των πλήρων επιφανειών, τυποποιημένο μέγεθος ανοιγμάτων με υπερκείμενο μικρό γείσο και ενδιαφέρουσα διαμόρφωση της υπερυψωμένης κύριας εισόδου, σε μια προσπάθεια «απελευθέρωσης» της γωνίας. Το απλό αυτό κτίσμα κατεδαφίστηκε στα μέσα του 2009, δίνοντας τη θέση του σε μια νεομοντέρνα, μεγάλη κατοικία, με ολοκληρωτικά «τυφλή» πρόσοψη.

Οικία Αρ. Μακρή

Παπαρρηγοπούλου 24 και Κάλβου, Ψυχικό - αρχιτέκτονας Γεώργιος Μιχαλιτσιάνος - 1939

[Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1995.]

Μοντέρνα διώροφη κατοικία, σχεδιασμένη από τον «ανεξερεύνητο» αρχιτέκτονα Γεώργιο Μιχαλιτσιάνο (απόφοιτος της École Speciale d'Architecture του Παρισιού, 1931), στην εκπνοή της δημιουργικής δεκαετίας του '30. Ωστόσο, το κτίσμα διατηρεί τα χαρακτηριστικά της μοντέρνας γλώσσας, όπως την κυβιστική ογκοπλασία, την υπερίσχυση των συμπαγών λευκών επιφανειών, τους σημειακούς εξώστες, το κατακόρυφο άνοιγμα του κλιμακοστασίου, τον προσεγμένο σχεδιασμό των μεταλλικών κιγκλιδωμάτων κ.ά. Κατεδαφίστηκε, και το 1997 κατασκευάστηκε στη θέση του ευμεγέθους κατοικία σχεδιασμένη από τους Κοκκίνου-Κούρκουλας Αρχιτέκτονες & Συνεργάτες.

Οικία

Αγίου Δημητρίου 51, Ψυχικό - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

[Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1995.]

Κατεδαφισμένη μόλις το 2018, η απέριτη αυτή μονοκατοικία παρέμενε έως το οριστικό της τέλος χωρίς αλλοιώσεις· είχε, μάλιστα, σχετικά πρόσφατα συντηρηθεί, φανερώνοντας την έγνοια για τη φροντίδα της εκ μέρους των ιδιοκτητών της. Εντάσσεται στην πιο λιτή εκδοχή της μοντέρνας προαστιακής μονοκατοικίας, υιοθετώντας ευδιάκριτη στερεομετρική συγκρότηση, απουσία οποιουδήποτε πρόσθετου μορφολογικού στοιχείου και υιοθέτηση του λείου επιχρίσματος ως μοναδικού υλικού επικάλυψης των όψεων. Το κτίριο ήταν εμπλουτισμένο με ζωτικούς υπαίθριους/ημιυπαίθριους χώρους, ενώ διακρινόταν για την εύρυθμη κατανομή των πλήρων και των -διαστασιολογικά ποικίλων- ανοιγμάτων στις όψεις του. Το σχέδιο του κιγκλιδώματος παρουσιάζει ομοιότητες με αυτό της Οικίας Κωνσταντίνου Καψαμπέλη (Αλέξ. Παπαναστασίου 53), γεγονός που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί -με επιφύλαξη- για την ταυτοποίηση του κτιρίου ως πρώιμου έργου του αρχιτέκτονα.

Οικία

Μιλτιάδη Μαλακάση 2 και Πλατεία Ελευθ. Βενιζέλου, Ψυχικό - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

[Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1995.]

Άλλη μια μοντέρνα διώροφη μονοκατοικία του Ψυχικού, σε προνομιούχο οικόπεδο με πρόσωπο σε πλατεία, η οποία αντικαταστάθηκε από μια «νεομοντέρνα» τριώροφη διπλοκατοικία. Χωρίς να αποτελεί ένα παραδειγματικό έργο, εν τούτοις, υιοθετεί μια καλά διαβαθμισμένη ογκοπλαστική ποικιλία, ενώ διακρίνονται και αξιοπρόσεκτα στοιχεία, όπως: η εξωτερική σκάλα με το βαθμιδωτό στηθαίο, η λιθόχτιστη βάση της

υπερυψωμένης βεράντας του ισογείου και η μεταλλική κύρια δοκός της πέργκολας. Η τελευταία, σπάνια συναντάται στην εποχή που εξετάζουμε· εδώ, επιλέχθηκε προφανώς για να γεφυρώσει το μεγάλο άνοιγμα χωρίς ενδιάμεσο κατακόρυφο στοιχείο στήριξης.

Οικία

Καμπούρογλου 2, Ψυχικό - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

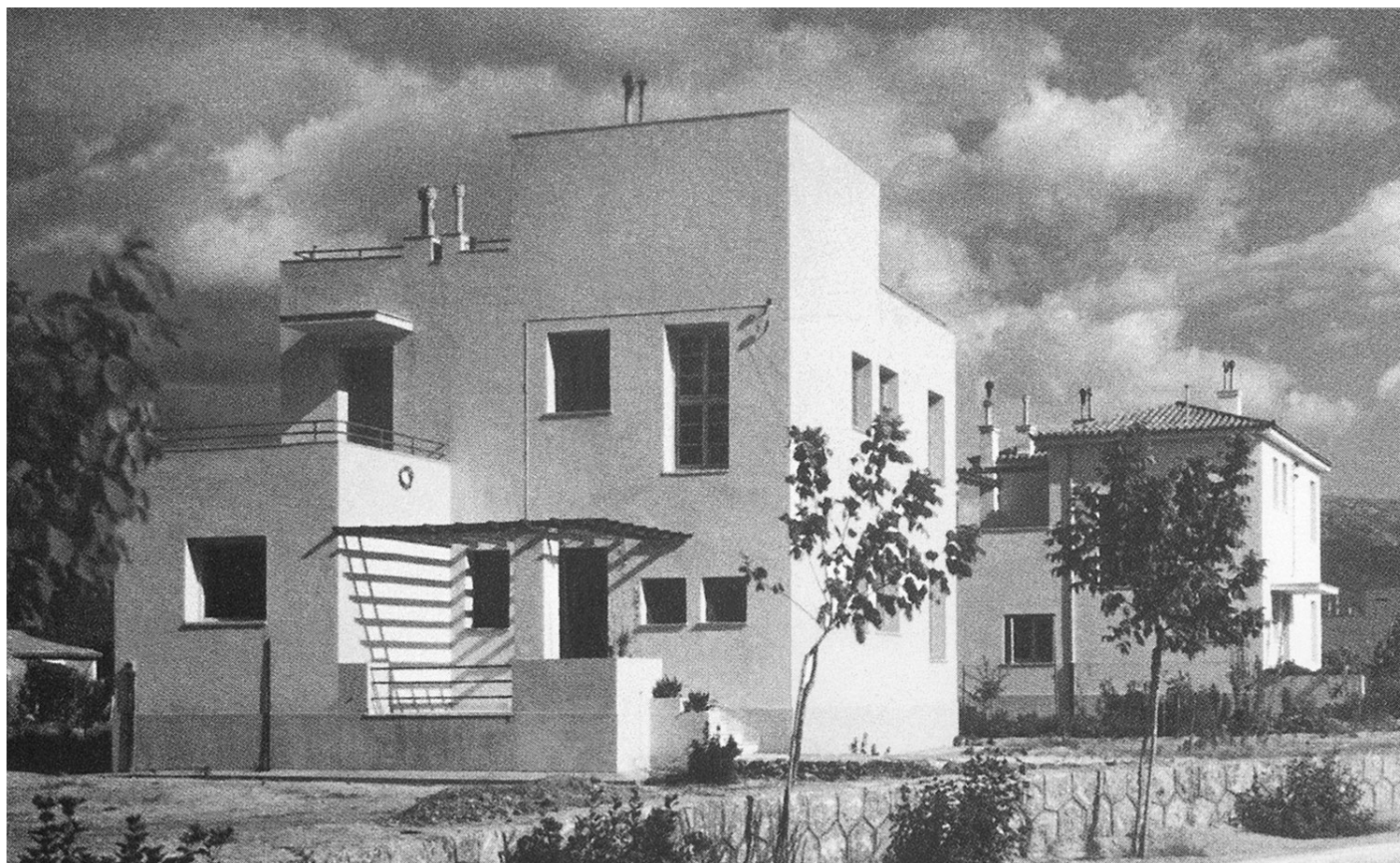

[Πηγή: Διαδίκτυο/Χάρτες Google-Street View, Ιούνιος 2011.]

Ίσως η πιο πρόσφατη περίπτωση κατεδάφισης (Δεκέμβριος 2018), με σκοπό την εμπορική αξιοποίηση προνομαϊκού οικοπέδου με πρόσωπο σε κατάφυτο άλσος. Επρόκειτο για μια απλή μονοκατοικία του μεσοπολεμικού μοντερνισμού, με λιτή μορφολογική αντιμετώπιση και οικονομική κατασκευή, όπως πιστοποιείται από τα «γαλλικά» εξώφυλλα των παραθύρων -σε αντίθεση με τα ρολά, που χρησιμοποιούνταν στις πιο «απαιτητικές» περιπτώσεις (και όπου έπρεπε να προβλεφθεί μια ειδική κατασκευή/ψευτοδοκός για την απόκρυψη του κουτιού στην πρόσοψη). Μοναδικό «σημάδι» του κτιρίου αποτελεί η ελεύθερη, γωνιακή, πεπλατυσμένη δοκός στη βεράντα του ορόφου, εξαιρετικά «λιπόσαρκη» και αυτή. Ένας «σεμνότατος» μοντερνισμός, στην πιο απλή εκδοχή του.

Οικίες

Φιλοθέη - άγνωστα στοιχεία

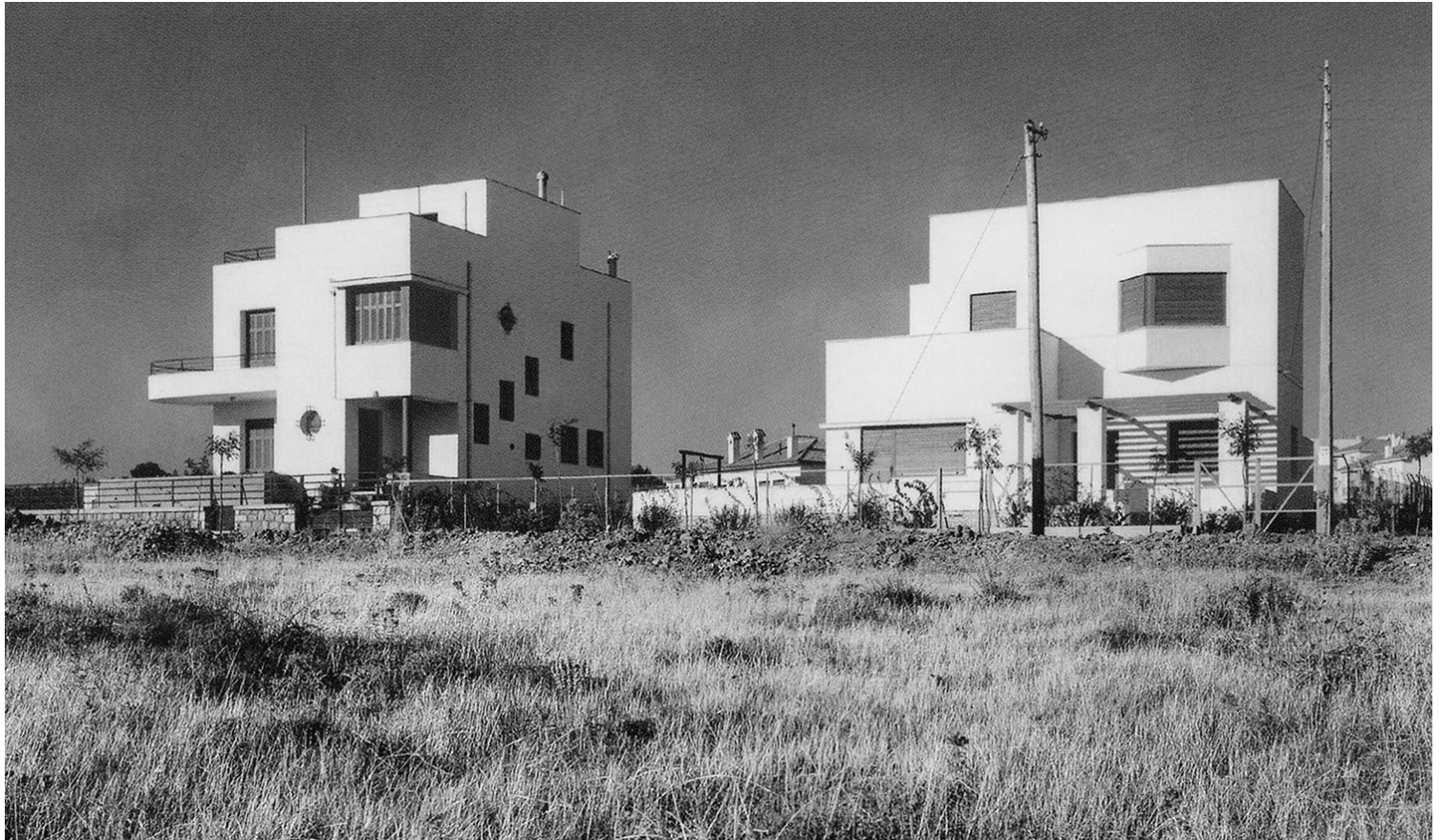
[Πηγή: Ελένη Μπενέκη, Αργυρώ Αγγελοπούλου, *Φιλοθέη Αττικής. Αρωμα μικροδάφνης*, Δήμος Φιλοθέης/Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 2002, σ. 92, φωτ. εποχής/αρχείο Χρήστου Μαλεβίτση.]

Απόψεις από τις πρώτες κατοικίες που κατασκευάστηκαν προπολεμικά στην Κηπούπολη της Φιλοθέης. Κτίσματα με μοντέρνο σχεδιασμό, βασισμένα στους προτεινόμενους τύπους που περιλαμβάνονταν στο λεύκωμα *Νέα Αλεξάνδρεια*, δυσεύρετη έκδοση του 1931, του Συνεταιρισμού των Υπαλλήλων Εθνικής Τραπέζης. Στο λεύκωμα παρουσιάζονται 41 τύποι οικιών (με απεικόνιση κατόψεων, τομών, όψεων, ακόμα και προοπτικών σκίτσων, καθώς και με προϋπολογισμό κόστους), σχεδιασμένοι από τους, νεότατους τότε, αρχιτέκτονες Άγγελο Σιάγα, Κίμωνα Λάσκαρι, Πάνο Νικολή Τζελέπη, Γεώργιο Κοντολέοντα, Κωνσταντίνο Παπαδάκη και Ιπ. Παπαβασιλείου, κατόπιν έγκρισης κριτικής επιτροπής που αποτελείτο από τους αρχιτέκτονες Αναστάσιο Μεταξά, Ανδρέα Κριεζή και Νικόλαο Νικολαΐδη. Επιπλέον, συμπεριλήφθηκαν 7+1

προτάσεις/τύποι των Παναή Μανουηλίδη και Ιωάννη Κρεμέζη, αντίστοιχα.⁵ Η πλειοψηφία των προτεινόμενων τύπων κινείται σε αμιγώς μοντέρνα γραφή, με απλή στερεομετρία και καθαρές επιφάνειες, ενώ δεν απουσιάζουν και προτάσεις με γραφικό ή λαϊκότροπο χαρακτήρα. Εν τέλει, η προσπάθεια απόδοσης μιας ενιαίας, σύγχρονης αισθητικής, φυσιογνωμίας σε μια οργανωμένη αθηναϊκή κηπούπολη, τηρήθηκε σε μεγάλο βαθμό κατά την κατασκευή των οικιών (ο θεμέλιος λίθος του οικισμού τέθηκε στις 6-2-1933). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι συντάκταιροι μπορούσαν να επιφέρουν τροποποιήσεις στα επιλεγόμενα σχέδια του λευκώματος, «[...] μέχρι σημείου όμως μη θίγοντος την αισθητική του σχεδίου και κατόπιν εγκρίσεως πάντως του Συνεταιρισμού».

Οικίες Μελισσαρόπουλου και Δελούκα

Εθνικής Τραπέζης, Φιλοθέη - άγνωστοι αρχιτέκτονες και χρονολογίες

[Πηγή: Χριστίνα Ν. Φίλιππα, *Οδωνύμια Φιλοθέης. Η ιστορία καθ' οδόν*, ΔΗ.Κ.Ε.ΦΙ.Ψ./Δήμος Φιλοθέης-Ψυχικού, Αθήνα 2016, σ. 41, φωτ. εποχής/αρχείο Μαρίας Παπαϊωάννου-Ιατρού.]

Από την παραπάνω εικόνα -αλλά και από άλλες παρόμοιες- θα μπορούσαμε να συσχετίσουμε τον οργανωμένο οικισμό της «Νέας Αλεξάνδρειας», δηλαδή τη Φιλοθέη, με το γνωστό Baba Estate της Chechoslovak Werkbund στην Πράγα (1928-40), κυρίως σε μορφολογικό επίπεδο. Βέβαια, ο δεύτερος διατηρεί σε μεγάλο ποσοστό τα αρχικά, αμιγώς μοντέρνα, χαρακτηριστικά του, ενώ στην περίπτωση της Φιλοθέης οι περισσότερες μοντέρνες κατοικίες έχουν κατεδαφισθεί στο πέρασμα του χρόνου. Ωστόσο, η συνολική εικόνα των κυβιστικών, λευκών κτιρίων-σαν τις δύο κατοικίες της εικόνας- πρέπει να ήταν εντυπωσιακή και πρωτόγνωρη για την εποχή, εκείνα τα πρώτα χρόνια συγκρότησης του οικισμού (προτού, μάλιστα, αναπτυχθεί το πράσινο). Σχεδιασμένα, χωρίς αμφιβολία, από γνωστούς αρχιτέκτονες της εποχής, με βάση τους προτεινόμενους τύπους του προαναφερθέντος λευκώματος (*Νέα Αλεξάνδρεια*, 1931), δεν είχαν τίποτα να ζηλέψουν από αντίστοιχες πραγματοποιήσεις στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Η Οικία Δελούκα αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα της πλέον λιτής μοντέρνας γραφής, χωρίς καμιά παραχώρηση στα γνωστά μορφολογικά «ποικίλματα», εκτός από το πεπλατυσμένο τριγωνικό έρκερ, που σπάνια το συναντάμε στην αρχιτεκτονική τής περιόδου.⁶

Αναψυκτήριο «Ροτόντα»

Περιοχή ανισόπεδου κόμβου Λεωφ. Κηφισίας-Λεωφ. Καποδιστρίου, Φιλοθέη - αρχιτέκτονας πιθανόν ο Ιωάννης Κρεμέζης - 1934

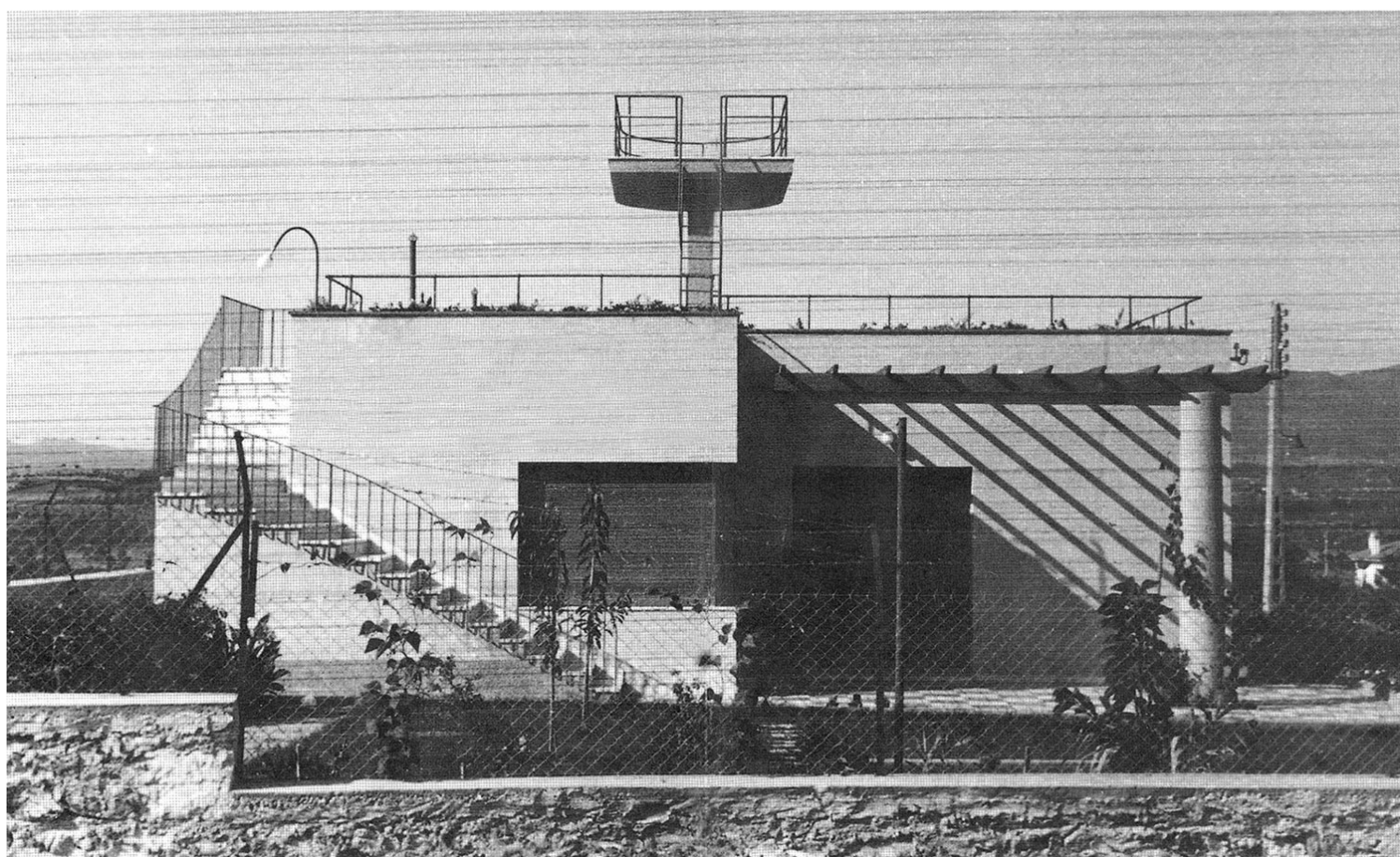
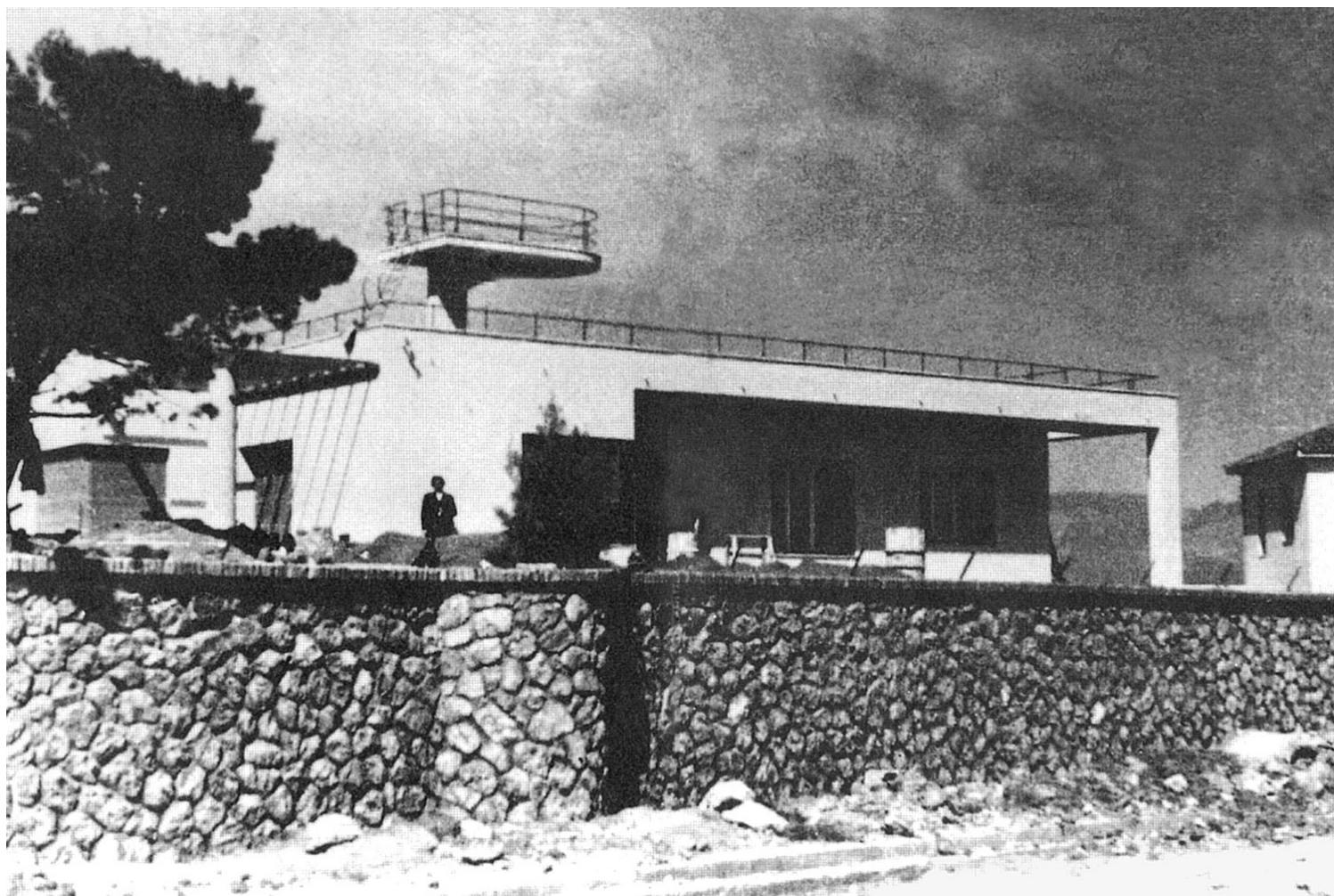
[Πηγή: Χριστίνα Φίλιππα, *Οδωνύμια Φιλοθέης. Η ιστορία καθ' οδόν*, ΔΗ.Κ.Ε.ΦΙ.Ψ./Δήμος Φιλοθέης-Ψυχικού, Αθήνα 2016, σ. 6, φωτ. εποχής/αρχείο Μαρίας Παπαϊωάννου-Ιατρού.]

Από τα πρώτα κτίσματα του Οικοδομικού Συνεταιρισμού των Υπαλλήλων Εθνικής Τραπέζης στη «Νέα Αλεξάνδρεια», δηλαδή στην κηπούπολη της Φιλοθέης. Η επιχείρηση ανήκε στον εστιάτορα Γυφτογιάννη «Ζαφείρη» (ιδιοκτήτη και της γνωστής ταβέρνας «Ζαφείρης» στην Πλάκα). Η «Ροτόντα» αποτέλεσε κέντρο συνάντησης και ψυχαγωγίας, καθώς λειτούργησε ως καφενείο, αναψυκτήριο, κοσμικό εξοχικό εστιατόριο, ενώ διέθετε ζωντανή μουσική με ορχήστρες και πίστα χορού. Η κυκλικού σχήματος κάτοψη, με το μεγάλο περιμετρικό γείσο-στέγαστρο και την πλήρη διαφάνεια της όψης, αποτέλεσαν τα στοιχεία μιας τυπολογίας για αντίστοιχα περίπτερα/αναψυκτήρια που υλοποιήθηκαν σε διάφορα σημεία της χώρας.⁷ Στα τέλη τής δεκαετίας του '70, το κτίσμα κατεδαφίστηκε και ο εκτεταμένος πράσινος χώρος που το περιέβαλλε ασφαλτοστρώθηκε, προκειμένου να κατασκευαστούν ο ανισόπεδος κόμβος και η γέφυρα στη συμβολή της Λεωφόρου Κηφισίας με τη Λεωφόρο Καπιστρίου.

Οικία Λάκη Γεννηματά

Φιλοθέη (άγνωστη η ακριβής θέση, πιθανόν Νιόβης 9 ή 11) - αρχιτέκτονας Ισαάκ Σαπόρτα - 1936-37

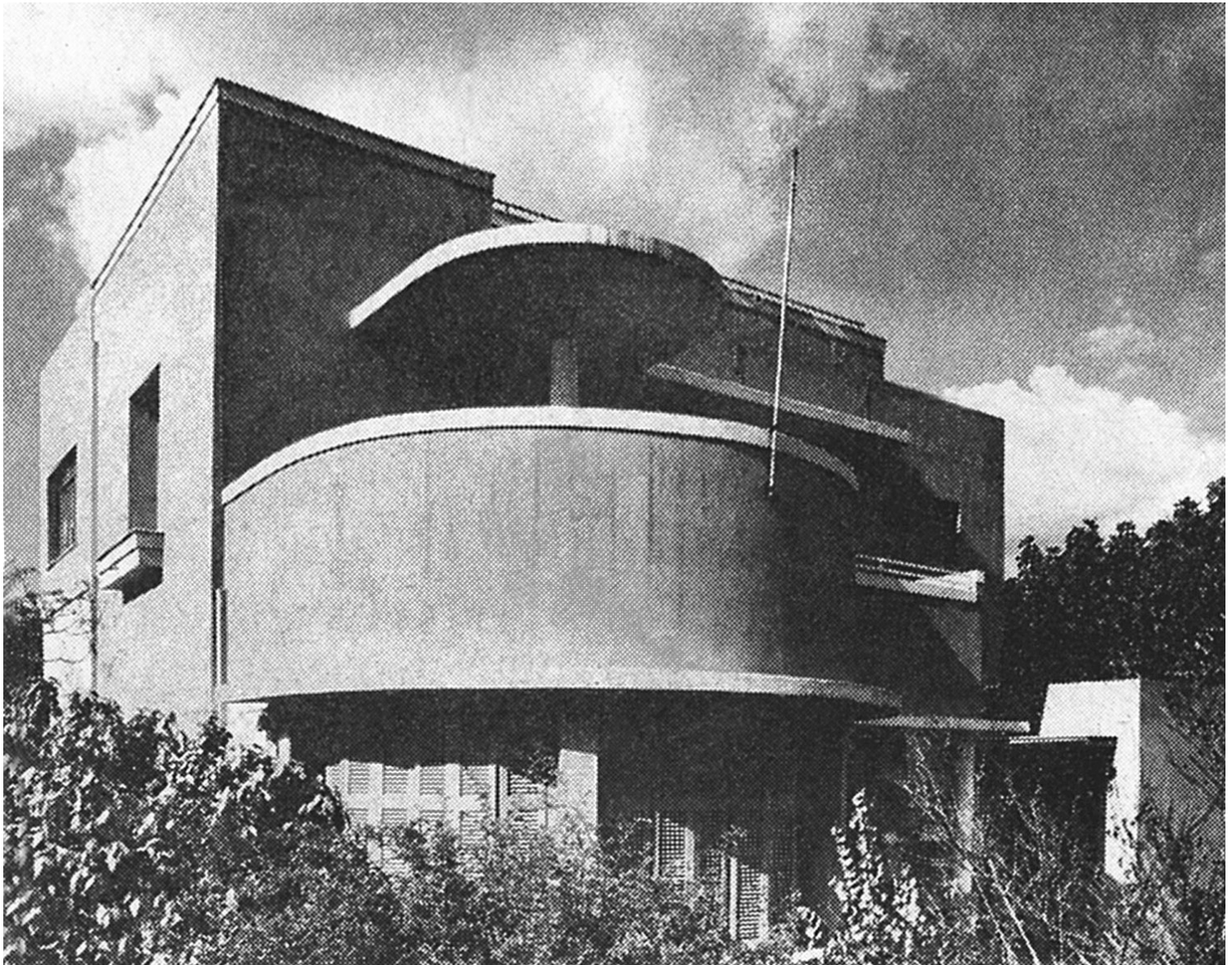
[Πηγή: Ισαάκ Σαπόρτα, *‘Επάγγελμα’ αρχιτέκτων. Μια αφήγηση ζωής*, επιμ. Γιώργος Σημαιοφορίδης, Untimely Books, Αθήνα 1996, σσ. 102-103, 104-105, φωτ. εποχής.]

Ο ίδιος ο Σαπόρτα, 55 χρόνια μετά την κατασκευή της, χαρακτήρισε την κατοικία του Νομικού Συμβούλου της Εθνικής Τραπέζης, Λάκη Γεννηματά, «κάπως τολμηρή». Και πράγματι, τόσο το άνοιγμα της στοάς τής

πρόσοψης, όσο και η υπαίθρια γωνιακή σκάλα προς το δώμα, και, κυρίως, η «αινιγματική» εξέδρα- παρατηρητήριο στο δώμα, επιβεβαιώνουν τον παραπάνω χαρακτηρισμό του ανθρωπιστή αρχιτέκτονα, με την πολυσχιδή δραστηριότητα και τον περιπετειώδη βίο. Το 1992, κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα, ο Σαπόρτα είχε εντοπίσει το έργο των νεανικών του χρόνων και, μάλιστα, χωρίς αλλοιώσεις, «καθαρό», όπως λέει ο ίδιος. Ωστόσο, η πιθανή θέση του κτιρίου στην οδό Νιόβης 7 ή 9 το μεταθέτει στον κατάλογο των «απωλεσθέντων». Απαιτείται περαιτέρω έρευνα.

Οικία

Μαραθωνοδρόμου και Στεφάνου Δέλτα, Φιλοθέη - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

[Πηγή: Δημήτρης Φιλιππίδης, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Μέλισσα, Αθήνα 1984, σ. 221.]

Κτίσμα που ξεχώριζε στη Λεωφόρο Κηφισίας από την ιδιαίτερη παρουσία και χειρισμό τού στοιχείου της καμπύλης. Συγκεκριμένα, τούτο το «αγαπημένο» στοιχείο του μοντερνισμού εφαρμόζεται εδώ σε τρεις εκδοχές: ως ημικυκλική διαμόρφωση του κλειστού ισόγειου όγκου, ως λεπτότατο γείσο προστασίας του αντίστοιχου κουφώματος και ως ημικυκλική απόληξη ραδινού στεγάστρου (επί κυκλικού υποστύλωματος) στον υπερκείμενο όροφο. Αλλά και η γενικότερη ογκοπλαστική διάρθρωση της κατοικίας δείχνει ενδιαφέρουσα, στη μοναδική φωτογραφική απεικόνιση του κτιρίου που διαθέτουμε, δημοσιευμένη από τον Δημήτρη Φιλιππίδη.

Οικία

Καλλιγιά 10, Φιλοθέη - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

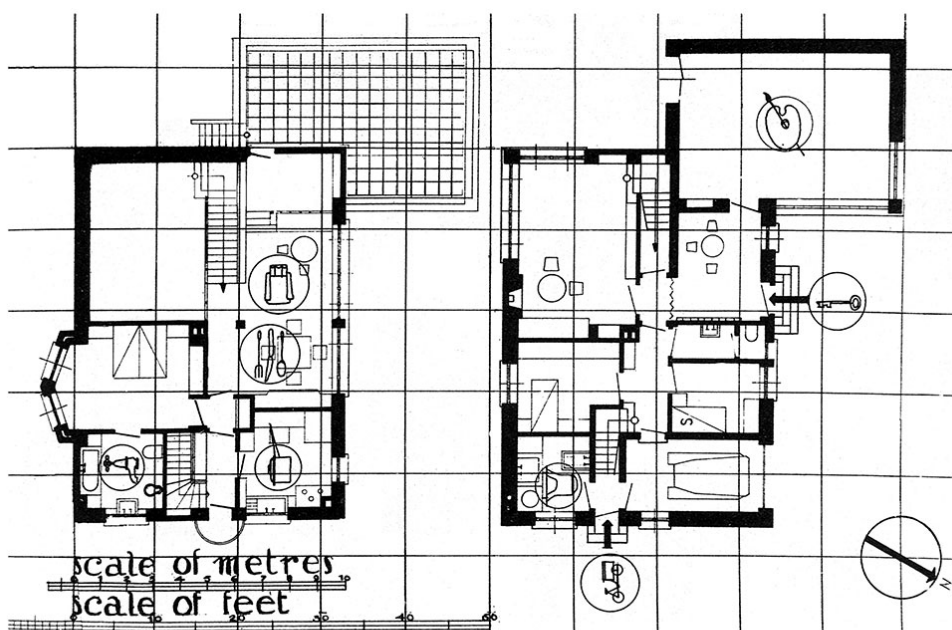
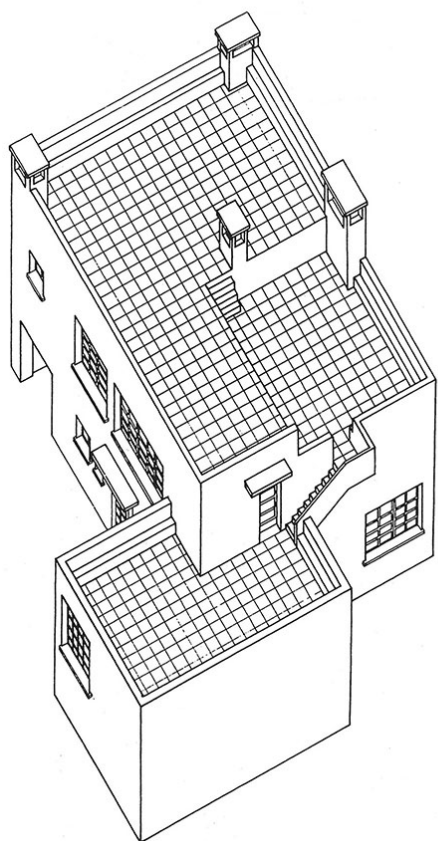

[Πηγή: Διαδίκτυο/GS Real Estate, φωτ. 2017.]

Άλλο ένα, και μάλιστα εξαιρετικά πρόσφατο, θύμα των πιέσεων για εκμετάλλευση και αξιοποίηση ενός μεγάλου οικοπέδου, με ένα παλαιό, «μη ανταποδοτικό», κτίσμα εντός του. Τυπική, μοντέρνα μονοκατοικία της κηπούπολης, μορφολογικά λιτή, με αξιοσημείωτη τη μεγάλη πλήρη επιφάνεια της πρόσοψης και τη συνήθη ημικυκλική απόληξη του πλάγιου εξώστη, εν είδει παρατηρητηρίου προς τον δρόμο και την παρακείμενη μικρή πλατεία.

Οικία και εργαστήριο Αντώνιου Σώχου

Χαλάνδρι (άγνωστη η ακριβής θέση) - αρχιτέκτονας Άγγελος Σιάγας - 1930

[Πηγές: Άνω: «Bauten von architekt Angelo Siagas - Athen», *Der Baumeister*, τχ. 2, Φεβρουάριος 1936, σ. 62. Κάτω αριστερά: Κική Οικονόμου, Βάσω Ρούσση, «Αναδρομή στην εξέλιξη της αθηναϊκής μονοκατοικίας, 1900-1940», *Θέματα Χώρου+Τεχνών*, τχ. 18, 1987, σ. 36. Κάτω δεξιά: Raymond McGrath, *Twentieth-century houses* (example 101), Faber and Faber, London 1934, σ. 184.]

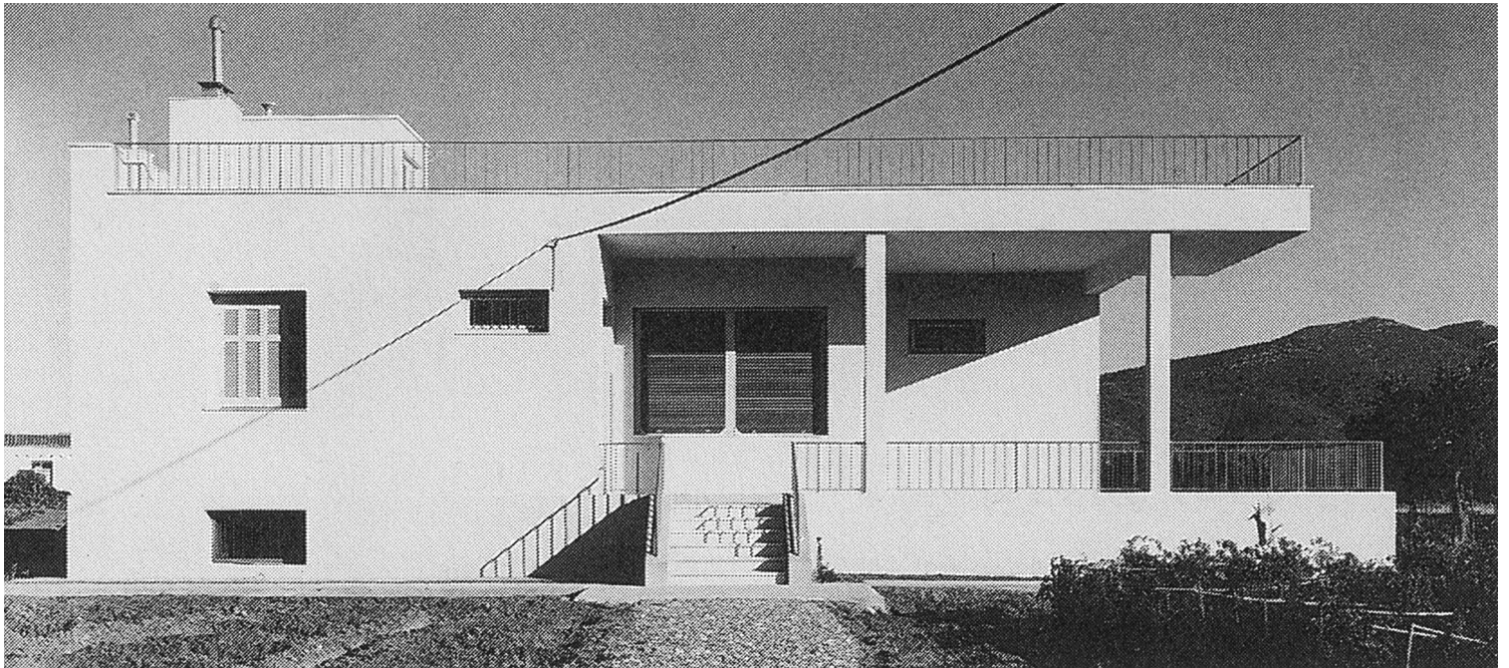
Πρόκειται για την κατοικία και το εργαστήριο του γλύπτη και Καθηγητή στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Ε.Μ.Π., Αντώνιου Σώχου (1888-1975).⁸ Στις βιβλιογραφικές πηγές τοποθετείται αορίστως στο Ψυχικό, ωστόσο η πραγματική του θέση φαίνεται ότι ήταν απέναντι από το Ψυχικό, στο Χαλάνδρι, επί της Λεωφ. Κηφισίας.⁹

Τούτο το πρώτο χτισμένο έργο του αρχιτέκτονα, μετά την αποφοίτησή του από το Ε.Μ.Π., αφορά μια από τις κορυφαίες μονοκατοικίες του ελληνικού μεσοπολεμικού μοντερνισμού. Ήταν χωροθετημένη στο μέσον ενός

στενόμακρου οικοπέδου με διαμορφωμένο κήπο (περιοχές φύτευσης, μονοπάτια, καθιστικά κ.λπ.) και συμπεριελάμβανε ατελιέ καλλιτέχνη και κλειστό χώρο στάθμευσης. Το κτίριο διαρθρώνεται σε δύο διακριτούς, ανισομεγέθεις, πρισματικούς όγκους, αλληλοεπικαλυπτόμενους κατά μικρό τμήμα. Ο μεγαλύτερος στέγαζε τη διώροφη κατοικία και ο μικρότερος το εργαστήριο του καλλιτέχνη, ισόγειο με μεγάλο ύψος. Εργαστήριο και κατοικία επικοινωνούσαν εσωτερικά. Η κατοικία περιλάμβανε διπλού ύψους καθιστικό, εκτόνωση στο δώμα του εργαστηρίου, καθώς και ιδιαίτερα λειτουργικά/μορφολογικά στοιχεία, όπως ο μικρός ημικυκλικός εξώστης -στην απόληξη του άξονα κίνησης του ορόφου- και το έρκερ με τα παράθυρα του υπνοδωματίου. Η όλη στερεομετρική συγκρότηση, οι λευκές, επιχρισμένες επιφάνειες των όψεων και τα, επιμερισμένα σε επίπεδα, βατά δώματα φανερώνουν επιρροές από τη λαϊκή αρχιτεκτονική, παράλληλα με τον ορθολογισμό, τη λιτότητα και την αυστηρότητα που χαρακτηρίζουν το έργο. Το αυτοκίνητο αποτελεί, το δίχως άλλο, ευθεία αναφορά στις αντίστοιχες φωτογραφίες κτιρίων του Le Corbusier, στις οποίες είχε πάντα σημαίνοντα ρόλο ως σημάδι της «νέας εποχής». Το νεόδμητο έργο δημοσιεύτηκε σε εκδόσεις του εξωτερικού (βλ. πηγές εικόνων), αλλά εδώ το γνωρίσαμε πολύ αργά από τον αείμνηστο Νίκο Χολέβα, στις διαλέξεις και τη μονογραφία του για τον αρχιτέκτονα.¹⁰ Κατεδαφίστηκε μεταξύ 1968 και 1969.

Οικία κ. Κ.

Χαλάνδρι (άγνωστη η ακριβής θέση) - αρχιτέκτονας Πάτροκλος Καραντινός - 1932-34

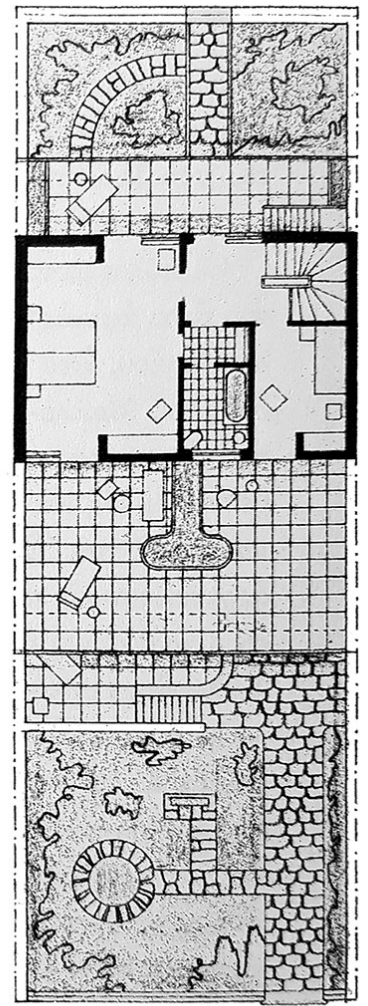
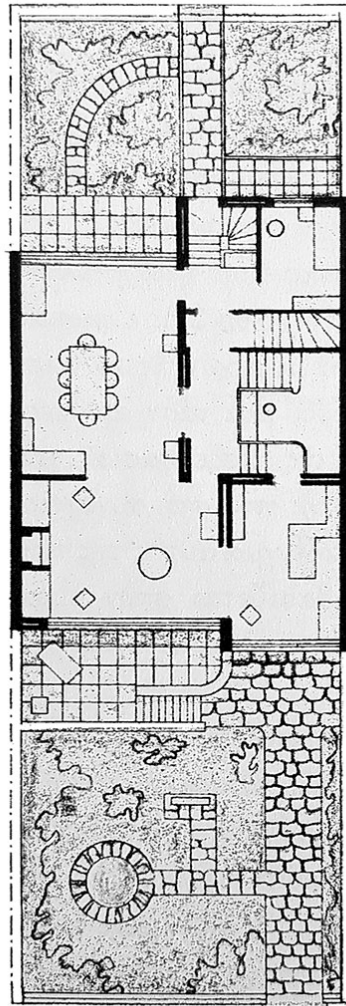
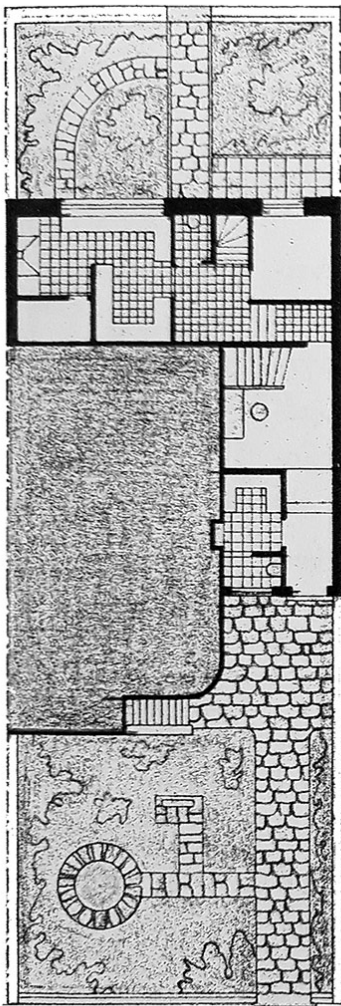

[Πηγή: Ανδρέας Γιακουμακάτος, *Στοιχεία για τη νεότερη ελληνική αρχιτεκτονική. Πάτροκλος Καραντινός*, Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 2003, σ. 200, φωτ. εποχής.]

Από τη μοναδική εικόνα της πρόσοψης που διαθέτουμε για την κατοικία αυτή, έργο ενός από τους σημαντικότερους αρχιτέκτονες της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής,¹¹ διαπιστώνουμε την υιοθέτηση μιας γραφής απαλλαγμένης από κάθε επιτήδευση, τόσο σε επίπεδο γενικής ογκοπλαστικής διάρθρωσης όσο και σε επίπεδο μορφολογικής επεξεργασίας. Χωρίς τα συνήθη εικονογραφικά «ευρήματα» της εποχής, αλλά με συνειδητή κατασκευαστική και εκφραστική οικονομία, η μικρή μονοκατοικία αφομοιώνει στοιχεία του ευρωπαϊκού ρασιοναλισμού και τα μεταφέρει γόνιμα στην τοπική συνθήκη: έλεγχος του ηλιασμού μέσω βαθιάς στοάς, θέσεις και διαβαθμισμένα μεγέθη ανοιγμάτων κατ' αντιστοιχία με την εσωτερική/λειτουργική οργάνωση της κάτοψης, αποκάλυψη του δομικού συστήματος, επισκέψιμο δώμα κ.λπ. Εντύπωση προκαλεί το σχέδιο των μεταλλικών κγκλιδωμάτων με την πυκνή διάταξη κατακόρυφων στοιχείων, όχι συχνό στη δεκαετία του '30, όσο σ' αυτές που ακολούθησαν.

Οικία Κτιστάκη

Χαλάνδρι (άγνωστη η ακριβής θέση) - αρχιτέκτονας Πάτροκλος Καραντινός - 1933-35

[Πηγές: Άνω αριστερά και κάτω: Ανδρέας Γιακουμάκος, *Στοιχεία για τη νεότερη ελληνική αρχιτεκτονική*. Πάτροκλος Καραντινός, Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 2003, σ. 200, φωτ. εποχής και κατόψεις. Άνω δεξιά: Ανδρέας Γιακουμάκος, *Η αρχιτεκτονική και η κριτική*, Νεφέλη, Αθήνα 2001, σ. 148, φωτ. εποχής.]

Η κατοικία διαρθρώνεται σε τρεις ορόφους, με την κύρια είσοδο και την κουζίνα στο ισόγειο, τους χώρους διημέρευσης, γραφείο και ένα υπνοδωμάτιο στον 1ο όροφο και δύο υπνοδωμάτια στον 2ο όροφο, τα οποία εκτονώνονται σε μεγάλη διαμορφωμένη βεράντα. Ένα σύστημα εσωτερικών σκαλών ενοποιεί τα επίπεδα των

ορόφων. Σε αυτή τη μονοκατοικία, σε αντίθεση με την οικονομία των εκφραστικών μέσων της προηγούμενης (Οικία κ. Κ., Χαλάνδρι), ο Καραντινός εφαρμόζει μια λίγο πιο πλούσια μορφολογική επεξεργασία. Τόσο η γενική ογκοπλασία όσο και επιμέρους χειρισμοί, προσδίδουν ποικιλία στη διαμόρφωση του κτιριακού κελύφους, χωρίς να αποφεύγεται, πάντως, μια «ακαμψία» στο συνολικό αποτέλεσμα. Η κλιμακωτή ανάπτυξη με ταυτόχρονη απομείωση του κτιριακού όγκου, η χρήση των προεκτάσεων των διαδοχικών δωματίων ως στοιχείων ηλιοπροστασίας, οι δύο αδέξια συναντούμενες, μικρού βάθους προεξοχές τού ισογείου και του 1ου ορόφου και η εξωτερική συμπαγής σκάλα προς τη βεράντα του 1ου ορόφου, συντελούν προς την κατεύθυνση απόδοσης ενός βαθμού πολυπλοκότητας και εκλέπτυνσης.

Οικία

Φώσκολου 12 και Ζαλοκώστα, Χαλάνδρι - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

[Πηγή: φωτ. Παναγιώτης Τουρνικιώτης.]

Εδώ, αυτό που έχει ενδιαφέρον, είναι ότι η ημικυλινδρική προεξοχή της πρόσοψης δεν αντιστοιχεί σε κλιμακοστάσιο, όπως συνηθιζόταν στην πλειονότητα παρόμοιων περιπτώσεων, αλλά σε λειτουργικές διευρύνσεις των εσωτερικών χώρων. Ένα δεύτερο αξιοπρόσεκτο στοιχείο αποτελεί ο χώρος με τα μεγάλα υαλοστάσια στον όροφο, πιθανότατα εσωτερικός ήδη από την κατασκευή τού κτιρίου –και όχι μεταγενέστερα–, αν κρίνουμε από τη μορφή και το είδος του κουφώματος (συμπαγείς μεταλλικές διατομές, πυκνή διανομή καϊτιών). Το πράσινο χρώμα των κουφωμάτων και των ξύλινων ρολών, επίσης φαίνεται να είναι το αρχικό, ίσως σε μια προσπάθεια συσχετισμού με τη χρωματική τονικότητα της περιβάλλουσας βλάστησης. Τον Νοέμβριο του 2014, είχε μόλις ολοκληρωθεί στην ίδια θέση πεντάωρο κτίριο «σύγχρονων κατοικιών».

Οικία

Λεωφ. Πεντέλης και Ήβης, Χαλάνδρι - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

[Πηγή: φωτ. Γιώργος Θεοχάρης, 1998.]

Άλλη μια έπαυλη της εποχής, κατά πάσα πιθανότητα χτισμένη προς τα τέλη της δεκαετίας του '30, στην οποία ορισμένα -αρκετά ασυνήθιστα- στοιχεία, όπως το διακοσμητικό σχέδιο του κιγκλιδώματος των εξωστών ή η πλαισίωση των ανοιγμάτων με ελαφρά προεξέχον μάρμαρο, σηματοδοτούν τη μετάβαση προς μια συντηρητικότερη εικονογραφία. Δεν αποκλείεται, πάντως, να είναι έργο της δεκαετίας του '50, οπότε αυτό που αποκτά ενδιαφέρον είναι η προσφυγή στη λιτή γεωμετρία του μοντέρνου όσον αφορά τη γενική ογκοπλασία, με την παράλληλη προσχώρηση στη διακόσμηση για τα επιμέρους στοιχεία της κατασκευής. Κατεδαφίσθηκε το 1998.

Έπαυλη Κουμάνταρου

Πεντέλης 24, Κηφισιά - αρχιτέκτονας Ρέννος Κουτσούρης - 1928

[Πηγές: Αριστερά: Εικόνα από την παρουσίαση (Power Point) της ανακοίνωσης: Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ, «Η Ελληνική Αρχιτεκτονική Εταιρεία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», Επετειακή Ημερίδα για τα 70 χρόνια της Ε.Α.Ε. (Τ.Ε.Ε., 25-1-2017), φωτ. εποχής. Δεξιά: Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ (επιμ.), *Ελληνική Αρχιτεκτονική Εταιρεία. Αρχιτέκτονες του 20ού αιώνα. Μέλη της Εταιρείας*, Ποταμός, Αθήνα 2009, σ.190.]

Η Έπαυλη Κουμάνταρου αποτελεί, ίσως, την πρώτη εφαρμογή της μοντέρνας γλώσσας στην Ελλάδα, αν λάβουμε υπόψη μας τη γνωστή από τη μέχρι σήμερα βιβλιογραφία χρονολογία κατασκευής της. Ταυτόχρονα, συνιστά και χαρακτηριστική εντόπια εκδοχή μοντέρνας βίλας της «λευκής», «ηρωικής» περιόδου του μοντερνισμού, π.χ. στα πρότυπα των αντίστοιχων επαύλεων του Le Corbusier, του Loos αλλά και χωρών της Κεντρικής Ευρώπης.

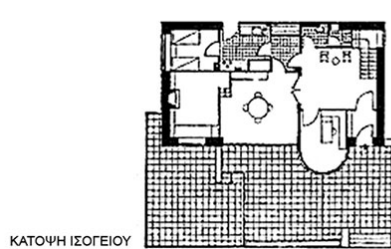
[Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1995.]

Η μεγάλη αυτή προαστιακή μονοκατοικία είχε τη μορφή τετραώροφου κυβιστικού κτίσματος με τμήμα pilotis,

και ενσωμάτωνε πολλά από τα στοιχεία του πρώιμου μοντερνιστικού λεξιλογίου, όπως: οι ελεύθερες περιμετρικές δοκοί του δώματος στηριγμένες σε μεταλλικά υποστυλώματα κυκλικής διατομής, η ορθολογική και ασύμμετρη διασπορά των ανοιγμάτων στις όψεις, η παντελής έλλειψη διακόσμησης, τα πλήρη ή με απλές οριζόντιες σωληνωτές διατομές στηθαία των εξωστών, η υπαίθρια ελεύθερη σκάλα, τα στρογγυλά υποστυλώματα της pilotis κ.ά. Αρκετά μεταγενέστερα, πραγματοποιήθηκε προσθήκη ανελκυστήρα με τη μορφή προεξοχής, που αλλοίωσε τον χαρακτήρα του αρχικού καθαρού πρισματικού όγκου. Εν τέλει, αυτό το πρώιμο, παραδειγματικό έργο του ελληνικού μοντερνισμού καταδαφίστηκε το 1997, προκειμένου να αυξηθεί η επιφάνεια του γκαζόν στο -ήδη ευμεγέθες- οικόπεδο της ιδιοκτησίας...

Έπαυλη Α. Αβέρωφ

Πεντέλης 35, Κηφισιά - αρχιτέκτονες Θουκυδίδης Βαλεντής, Πολύβιος Μιχαηλίδης - 1934

[Πηγές: Αριστερά: Jean Lyghizos, «Le mouvement architectural en Grèce», *L'Architecture d'Aujourd'hui*, τχ. 10, 1938, σ. X61. Δεξιά άνω: Χ. Σαχανά, Α. Στεφανίδου, Σ. Τσιτιρίδου, Α. Σαμουηλίδου, *Ο αρχιτέκτονας Θουκυδίδης Π. Βαλεντής*, Νήσος, Αθήνα 2007, σ. 179, φωτ. εποχής. Δεξιά κάτω: «House near Athens. Designed by Thycydides Valentis and P. Michaelides», *The Architects' Journal*, Ιανουάριος 1947, σ. 37.]

Ένα έργο που έτυχε αρκετών δημοσιεύσεων, όχι μόνο στο εσωτερικό αλλά και σε σημαντικά αρχιτεκτονικά περιοδικά του εξωτερικού (*L'Architecture d'Aujourd'hui*-1938, *Casabella Construzioni*-1940, *The Architects' Journal*-1947), καρπός της γόνιμης συνεργασίας των δυο αρχιτεκτόνων στα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής τους διαδρομής.

Μια «ρωμαλέα», προαστιακή έπαυλη του μεσοπολεμικού μοντερνισμού, με κυρίαρχη τη χρήση αδρής, κοκκινωπής λιθοδομής (ως επένδυση), τολμηρές εν προβόλω πέργκολες από οπλισμένο σκυρόδεμα, πλήρη στηθαία ή απλά «καραβίσια» κιγκλιδώματα, ημικυκλικές προεξοχές με συνεχόμενο περιμετρικό κούφωμα, ελεύθερα στρογγυλά υποστυλώματα κ.λπ. Το συντακτικό τού μοντερνισμού, εδώ σε μια περισσότερο «μπρουταλιστική» εκδοχή, με έντονη υλικότητα και πλαστικότητα, μια εκδοχή πιο συμβατή, ίσως, με την ελληνική -και, ευρύτερα, μεσογειακή- συνθήκη. Η επένδυση με λιθοδομή μπορεί, ενδεχομένως, να εκληφθεί ως εκδήλωση μιας περασμένης εποχής, ως συμβολισμός μιας αντίληψης περί πολυτέλειας ή και εξαστισμένης μεταφορά του «ρουστίκ». ¹² Ωστόσο, η εικόνα της από κοντά απέπνεε, ταυτόχρονα, αίσθηση αρχοντιάς αλλά

και απλότητας, καθότι οι πέτρες ήταν αρκετά ανεπεξέργαστες και, εν τέλει, η γενική εντύπωση ήταν δυνατή και «τεταμένη», καθόλου εξεζητημένη ή μιμητική. Ίσως και να αποτελούσε αναφορά στα παλιά Κηφισιώτικα σπίτια/πύργους, αλλά συνολικά το έργο είχε μια τέτοια ένταση, που το απομάκρυνε από στερεοτυπικούς συσχετισμούς.

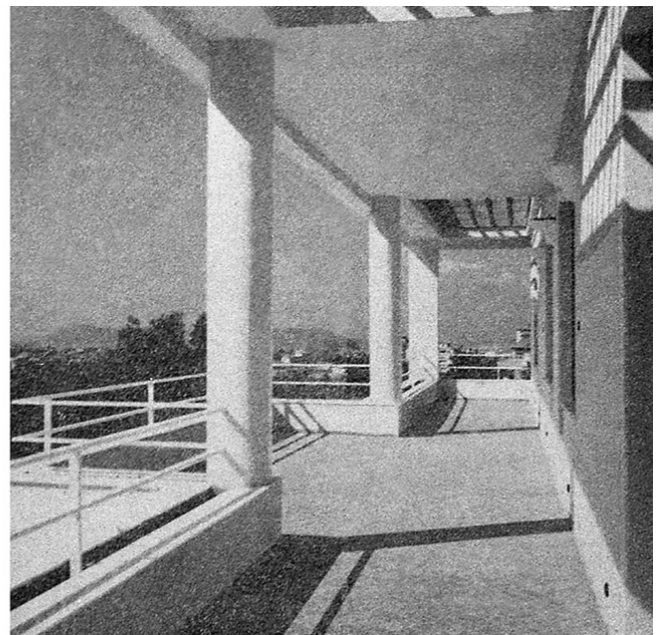

[Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1995.]

Στα μέσα της δεκαετίας του '90 εντόπισα και φωτογράφισα με δυσκολία το κτίριο, λόγω της υψηλής, πυκνής βλάστησης και των συνθηκών φύλαξης. Είχε, ήδη, υποστεί κάποιες αλλοιώσεις, οι οποίες, στη συνέχεια, γενικεύθηκαν. Από το GoogleMaps συνάγεται ότι έως και τον Μάιο του 2011 η έπαυλη παρέμενε στη θέση της, ενώ τον Αύγουστο του 2014 είχε ήδη κατεδαφισθεί.

Έπαυλη Ι. Περβενά

Κηφισιά (άγνωστη η ακριβής θέση) - αρχιτέκτονας Κίμων Λάσκαρις - 1937

[Πηγή: Κίμων Λάσκαρις, «Η αναβίωση, η παράδοση και η εποχή μας», *Τεχνικά Χρονικά*, τχ. 166, 15-11-1938, σσ. 1014, 1015.]

Μια μεγάλη, προαστιακή έπαυλη που χρησιμοποιεί τα συστατικά στοιχεία του μοντέρνου λεξιλογίου, ενταγμένα σε ένα, κατά τα άλλα, «κλασικότροπο» κέλυφος. Απόλυτη συμμετρία στη διάρθρωση των όγκων

και στη διάταξη των ανοιγμάτων της βασικής όψης, τονισμός της οριζοντιότητας, κυριαρχία του λευκού χρώματος, τοποθέτηση του κτίσματος στο βάθος του οικοπέδου ως «σκηνικό φόντο» του μεγάλου κήπου, προσδίδουν μια γενικευμένη αίσθηση «λιτής μεγαλοπρέπειας», απολύτως συμβατής με τις επιθυμίες και τις προσδοκίες της οικονομικά εύρωστης κοινωνικής τάξης, που, κατά κύριο λόγο, εγκαθίστατο σε παρόμοιες προνομιακές περιοχές. Ωστόσο, η πλάγια προσπέλαση της κεντρικής εισόδου, καθώς και η παρουσία του μεγάλου δέντρου στο αριστερό τμήμα της υπερυψωμένης βεράντας του ισόγειου, αναιρούν την αυστηρή συμμετρία του συνόλου και προσδίδουν μια συνθήκη οικειότητας στη συνολικά άκαμπτη εικόνα. Η ακριβής θέση της έπαυλης παραμένει άγνωστη, ενώ από σχετική έρευνα δεν φαίνεται πλέον να υφίσταται.

Οικία

Πεντέλης 26 και Δημ. Γούναρη, Κηφισιά - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

[Πηγή: Διαδίκτυο/Χάρτες Google-Street View, Μάιος 2011.]

Κατεδαφισμένη πρόσφατα (μεταξύ 2011 και 2014), αλλά εγκαταλελειμμένη για μεγάλο διάστημα, τούτη η διώροφη μονοκατοικία -που θυμίζει, ως ένα βαθμό, ανάλογες κατοικίες του Βουρέκα- είναι «εξοπλισμένη» με αδιάσειστα στοιχεία της μοντέρνας προέλευσής της. Η υπερυψωμένη βάση-βεράντα του ισόγειου με την ημικυκλική απόληξη, η -κάπως υπερβολικά υψίκορμη- ελεύθερη δοκός επί στρογγυλών υποστυλωμάτων, το γωνιακό παράθυρο και το απλό σχέδιο των μεταλλικών κιγκλιδωμάτων είναι μερικά από αυτά. Η επίστεψη της δοκού με κεραμίδια -και ακροκέραμα...- συνηγορεί στη δυσκολία της χωρίς ενδιαασμούς πρόσληψης από τους παραγγελιοδότες της νέας, απογυμνωμένης από κάθε αναφορά στο παρελθόν, αρχιτεκτονικής.

Πολυκατοικία

Κηφισιά (ίσως στην οδό Γεωργαντά) - άγνωστος μελετητής και χρονολογία

[Πηγή: φωτ. αρχείο Πάνου Εξαρχόπουλου / συλλογή καρτ ποστάλ Αρτέμιου Αμερικάνου.]

Η μοντέρνα πολυκατοικία στο κέντρο, καθώς και οι δύο ισόγειες μονοκατοικίες σχήματος «Γ», έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τον υπόλοιπο «γραφικό» περίγυρό τους, κάπου στο Κεφαλάρι της Κηφισιάς. Τι να επιδίωκε, άραγε, να «τονίσει» η μεταπολεμική αυτή καρτ ποστάλ; Την αντίθεση μεταξύ παραδοσιακού και μοντέρνου ή, μήπως, τη συνύπαρξή τους σε ένα, ούτως ή άλλως, προνομιακό περιβάλλον... Με πιθανότερο ενδεχόμενο, πάντως, να μην έχει διασωθεί τίποτα από τα εικονιζόμενα, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τους νεωτερισμούς τού μεγαλύτερου κτιρίου: ενδιαφέρουσα κυβιστική συγκρότηση, επισκέψιμο/αξιοποιήσιμο δώμα, κατανομημένοι εξώστες/μπαλκόνια, μεγάλα γωνιακά ανοίγματα, ελεύθερες υπαίθριες σκάλες κ.λπ. Μια εικονογραφία πρωτόγνωρη και διαφορετική από τις έως τότε επικρατούσες -και καλά βιωμένες- εικόνες. Η οποία αντιστοιχούσε, ταυτόχρονα, και σε μια νέα συνθήκη χωρικής αντίληψης και τρόπου ζωής.

Οικία Γεώργιου Διαμαντόπουλου

Μενεξέδων, Εκάλη - αρχιτέκτονας Γεώργιος Διαμαντόπουλος - άγνωστη χρονολογία

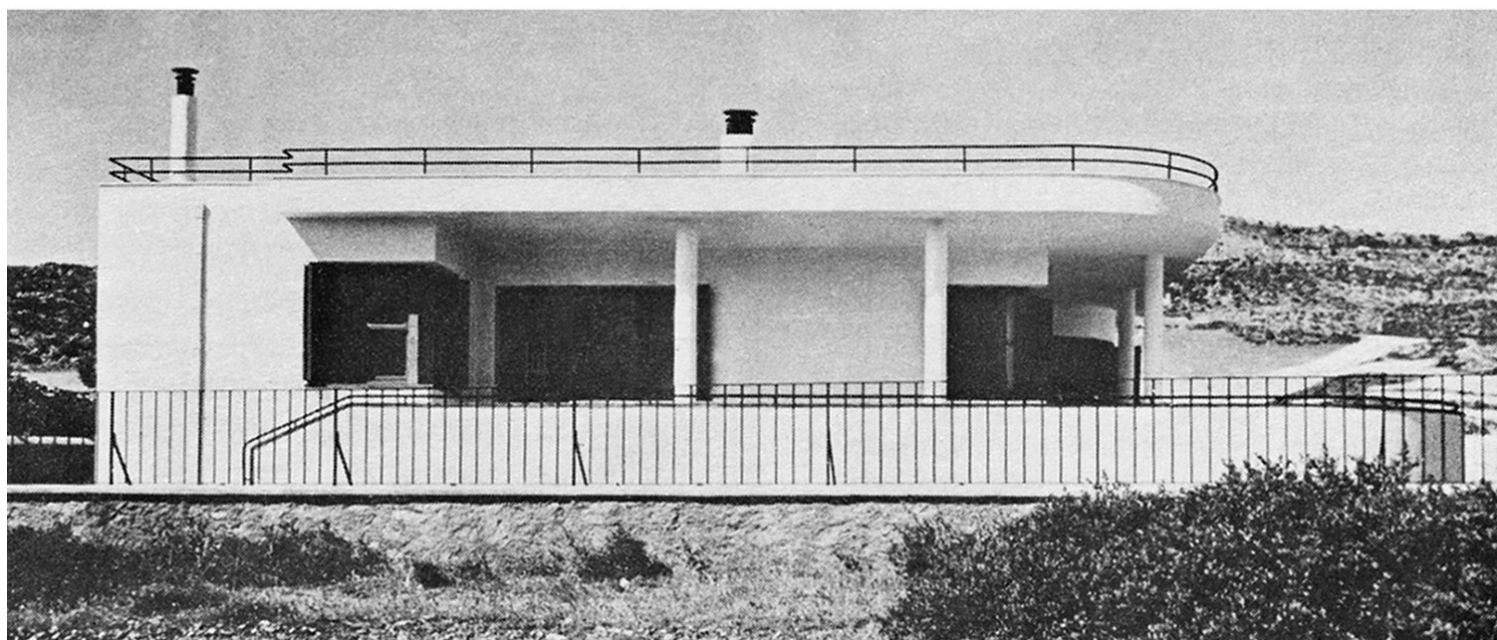

[Πηγή: Ιωάννης Κουμανούδης, *Η Εκάλη που έφυγε... 1920-1941*, Τ.Ε.Ε., Αθήνα 2001, σ. 208.]

Αρχιτέκτονας με γερμανική παιδεία (Technische Universität München, 1913), ο Διαμαντόπουλος σχεδιάζει την κατοικία του στο προάστιο της Εκάλης,¹³ με σαφείς αναφορές στην κυβιστική ογκοπλασία της αρχιτεκτονικής του Bauhaus. Ταυτόχρονα, ενσωματώνει στοιχεία ρύθμισης των τοπικών κλιματολογικών συνθηκών, όπως προβόλους και γείσα για την ηλιοπροστασία-σκιασμό, μικρό μέγεθος ανοιγμάτων για την αποφυγή υπερθέρμανσης κ.λπ. Το κτίσμα, έως την κατεδάφισή του, αποτελούσε μια από τις λίγες διατηρούμενες αμιγώς μοντέρνες κατοικίες της Εκάλης του '30.

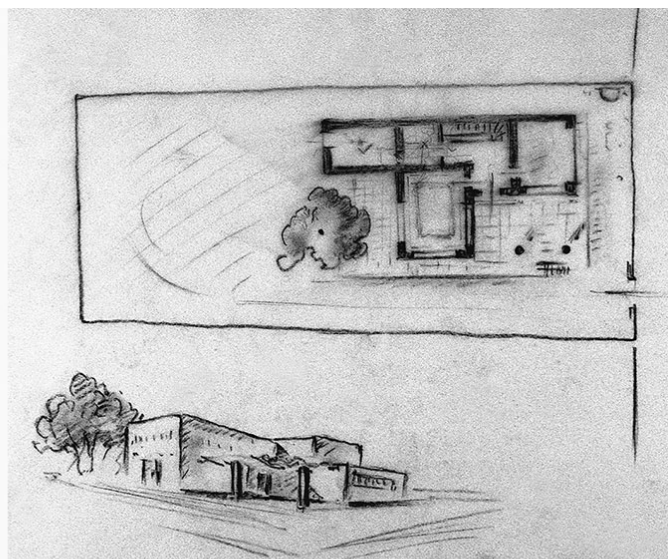
Εξοχική οικία Κώστα Σωτηρίου

Λεωφ. Γρέγου 18 / Ποσειδώνος (διαμπερές), Πόρτο Ράφτη - αρχιτέκτονας Κυριάκος Παναγιωτάκος - 1935

[Πηγές: Άνω: Ανδρέας Γιακουμακάτος, «Κυριάκος Παναγιωτάκος (1902-1982)», *Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων*, τχ. 13, 1982, σ. 21, φωτ. εποχής. Κάτω: Ανδρέας Γιακουμακάτος, «Ο ευρωπαϊκός ρασιοναλισμός και η Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μια συγκριτική θεώρηση της αυτόχθονης σύν-χρονης αρχιτεκτονικής παραγωγής», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τχ. 16, 1982, σ. 91, φωτ. εποχής.]

Μια μικρή, ισόγεια κατοικία σε ένα πολύ μεγάλο διαμπερές οικόπεδο, με το ένα του πρόσωπο -το νότιο- πάνω στη θάλασσα (παλαιότερα μεσολαβούσε στενός χωματόδρομος, σήμερα ο παραλιακός πεζόδρομος Ποσειδώνος) και το άλλο -το βόρειο- επί της Λεωφ. Γρέγου, βασική οδό τού οικισμού. Το κτίσμα ήταν τοποθετημένο στο βάθος του οικοπέδου, με τη νότια όψη του προσανατολισμένη προς τη θάλασσα, ενώ τη βόρεια προς τη λεωφόρο.

Σκίτσα του Παναγιωτάκου

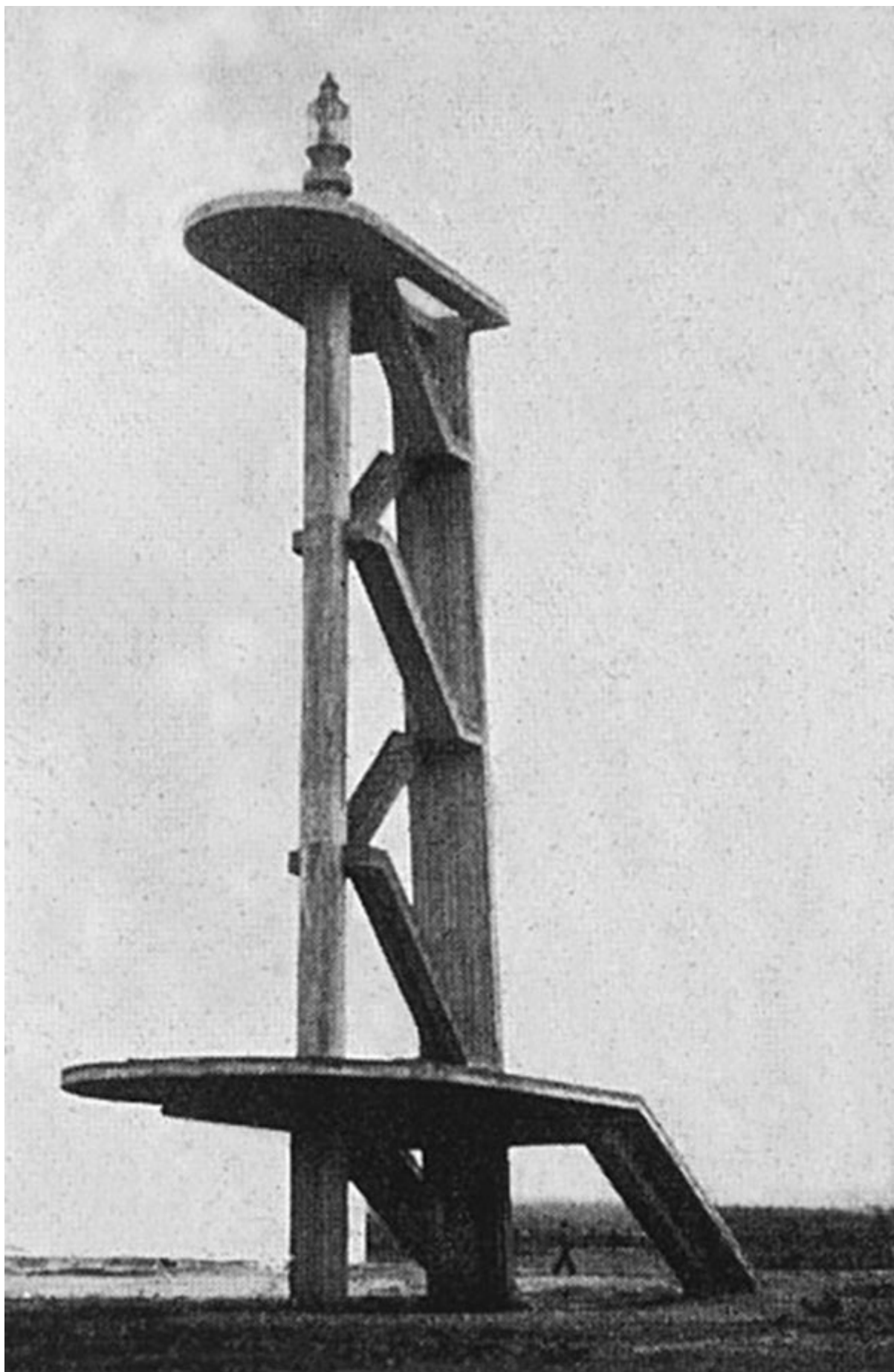
[Πηγές: Αριστερά: Jean Lyghizos, «Le mouvement architectural en Grèce», *L'Architecture d'Aujourd'hui*, τχ. 10, 1938, σ. X61. Δεξιά: Αρχείο Κυριάκου Παναγιωτάκου, Αρχεία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής/Μουσείο Μπενάκη.]

Η μικρή κλίμακα και η γενικευμένη λιτότητα των εκφραστικών μέσων, σε συνδυασμό με τα μεγάλα ανοίγματα και τη βαθιά στοά προς τον νότο, το καθιστούν ένα πραγματικό παραθαλάσσιο σπίτι διακοπών. Ταυτόχρονα, κάνουν την παρουσία τους γνωστά στοιχεία του μοντερνιστικού λεξιλογίου, όπως η καμπυλωμένη γωνία, τα ελεύθερα στρογγυλά υποστύλωματα, τα γωνιακά παράθυρα, τα «φινιστρίνια» κ.ά. Το ακίνητο πουλήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '80. Στο βόρειο τμήμα τού οικοπέδου κατασκευάστηκε τετραώροφη τυπική πολυκατοικία, ενώ στο νότιο μια μεγάλη κατοικία με κεραμοσκεπή.

Αεροφάρος

Στρατιωτικό Αεροδρόμιο Τατοΐου (Αεροπορική Βάση Δεκέλειας), Τατόι - αρχιτέκτονας Εμμανουήλ Βουρέκας, συνεργάτης αρχιτέκτονας Γεώργιος Μακαρώνας - 1930-31

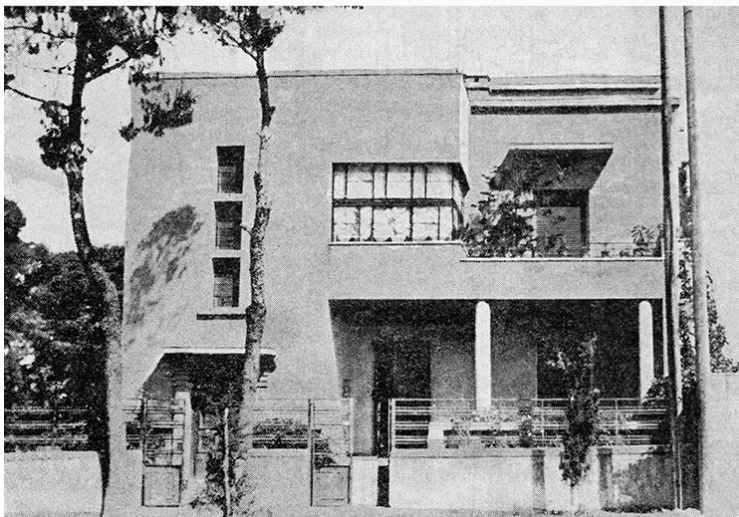
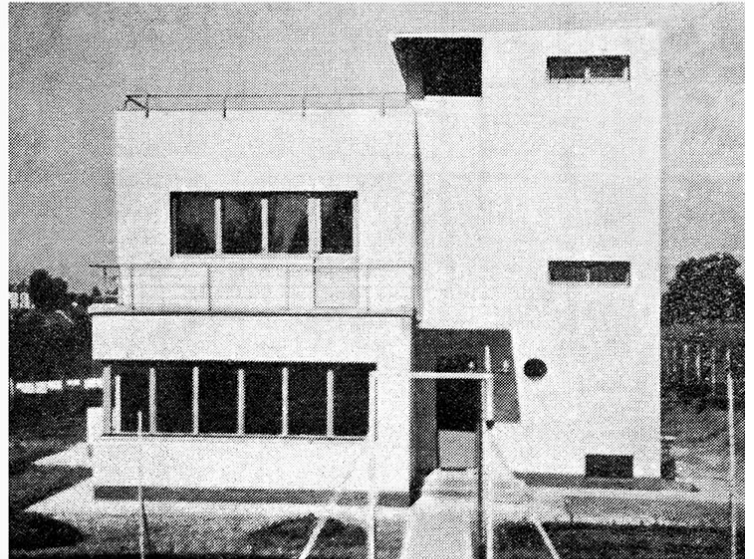
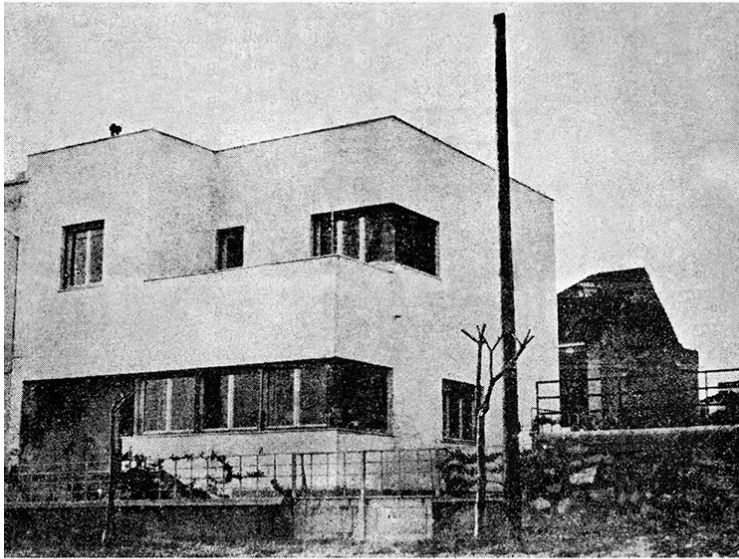
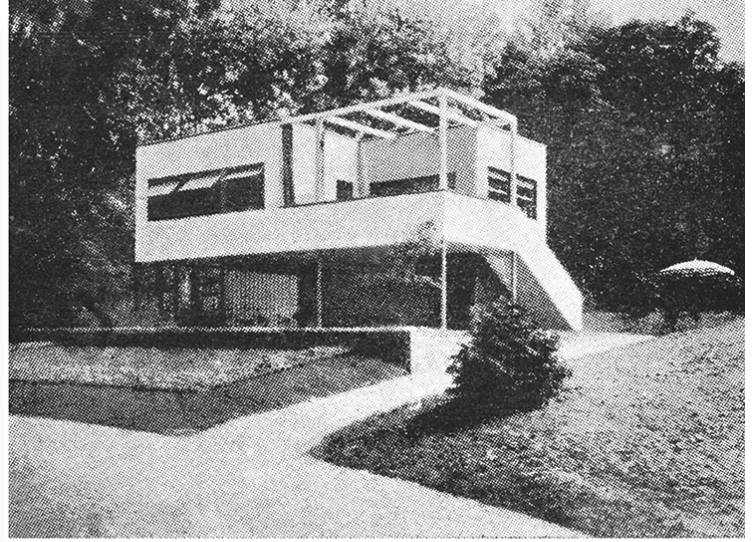
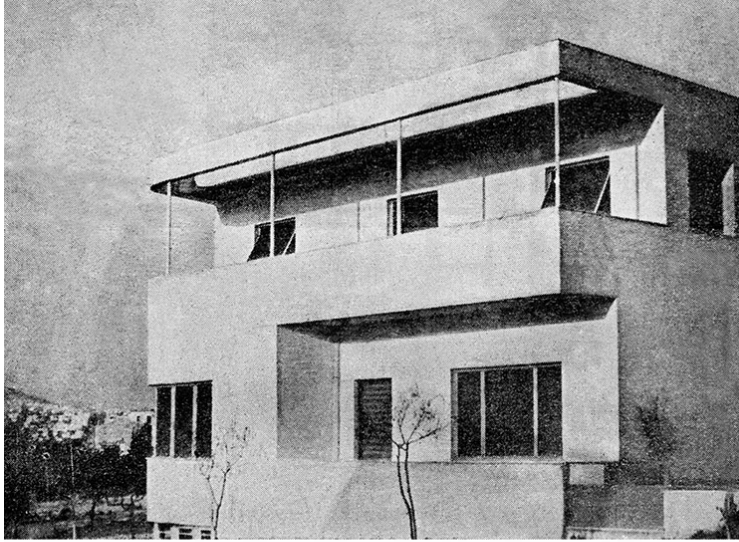

[Πηγή: Jean Lyghizos, «Le mouvement architectural en Grèce», *L'Architecture d'Aujourd'hui*, τχ. 10, 1938, σ. X65.]

Πρόκειται για ένα από τα έργα που μελέτησε σε νεαρή ηλικία ο Βουρέκας, κατά την περίοδο εργασίας του στην Τεχνική Υπηρεσία τού Υπουργείου Ναυτικών και Αεροπορίας (1930-35), όπου είχε αποσπαστεί κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας, και συνέχισε να εργάζεται εκεί, πλέον ως δημόσιος υπάλληλος.¹⁴ Η στοιχειακή, μεγάλου ύψους κατασκευή ανταποκρίνεται στον λειτουργικό προορισμό της, ωστόσο το επιχειρεί

με μορφολογικά ιδιόρρυθμο τρόπο, με άμεσες αναφορές στον ρώσικο κonstrουκτιβισμό. Οι ομοιότητες με την πρόταση του Στάμου Παπαδάκη για έναν αεροναυτικό φάρο στο ίδιο αεροδρόμιο (περίοδος 1929-32)¹⁵ είναι κάτι περισσότερο από προφανείς, παρά τη διαφορά κλίμακας των δυο εκδοχών. Είναι άγνωστο πότε κατεδαφίστηκε το έργο· πιθανότατα κατά τη διάρκεια βομβαρδισμών στον πόλεμο.

6 μοντέρνες οικίες με ...«ερωτηματικά»

[Πηγή: Κωνστ. Ανδρ. Δασκαλάκις, *Σπίτια και Επαύλεις*, Αθήνα (χωρίς χρονολογία).]

Έξι χαρακτηριστικά μοντέρνες μονοκατοικίες, που συμπεριλαμβάνονται -μεταξύ πολλών άλλων ετερόκλητων, υλοποιημένων και μη, παραδειγμάτων- στη «μυστηριώδη» αχρονολόγητη έκδοση-«λεύκωμα»

Σπίτια και Επαύλεις του αρχιτέκτονα Κωνστ. Δασκαλάκι(;). Χωρίς την παραμικρή αναφορά στη θέση και τους δημιουργούς των επιλεγμένων κτισμάτων (πάντως, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι όλα είναι από την Ελλάδα), με κάκιστα ανασχεδιασμένα σχέδια (κατόψεις, τομές, όψεις και προοπτικά) και με αναλυτικές προμετρήσεις/κόστος εργασιών για κάθε κτίριο που παρουσιάζεται, εν τούτοις, αυτό το βοήθημα «εις τους επιθυμούντας να χτίσουν σπίτι» διασώζει στις κακοεκτυπωμένες ασπρόμαυρες σελίδες του μια χρήσιμη, πλουραλιστική συλλογή αρχιτεκτονικών ιδιωμάτων. Τα ανωτέρω έξι παραδείγματα παραμένουν αγνώστων στοιχείων.

Στον πρόλογο του πονήματός του ο συγγραφέας επισημαίνει: «Στο προκείμενο λοιπόν έργο μου, το οποίο, ως είπαμε, δεν απευθύνεται στον επιστημονικό κόσμο των αρχιτεκτόνων, αλλά προς το πολύ κοινό της Ελλάδος, παρουσιάζω μοντέρνα σχέδια σπιτιών, κτισμένα στην Ελλάδα, αλλά και σχέδια σπιτιών, που είναι επίσης κτισμένα στην Ελλάδα σε περασμένες εποχές, προσπαθώντας να καταστήσω φανερή την ενδεικτική συγγένεια τούτων προς εκείνα [...]».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Κυρίως σε δημόσια κτίρια, όπως: στο Κεντρικό Κτίριο Μαγειρείων και Πλυντηρίων του Νοσοκομείου «Σωτηρία», κορυφαίο έργο της δεκαετίας του '30, σχεδιασμένο από τον αρχιτέκτονα Περικλή Γεωργακόπουλο, 1937-40, στο παλαιό Φρουραρχείο Αθηνών (σήμερα Κέντρο Αλληλεγγύης Αθήνας), Δομοκού 2, Φιλαδελφείας και Σάμου, στην Κλινική Απόρων Παιδιών Παναγ. και Αγλαΐας Κυριακού (σήμερα Γενικό Νοσοκομείο Παίδων Αθηνών «Παναγ. και Αγλαΐας Κυριακού»), έργο του Ιωάννη Αντωνιάδη, 1934-38, σε σχολικά κτίρια της εποχής, αλλά και σε μονο/διπλοκατοικίες, όπως Κίου 10, Αθήνα.

² Βλ. το χαρακτηριστικό κείμενο του αρχιτέκτονα «Η λαϊκή αρχιτεκτονική», *Ο Καλλιτέχνης*, Α΄ Χρόνος 1910-1911, Αύγουστος 1911, σσ. 185-86.

³ Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ, Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς, *12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σ. 190.

⁴ Ξένια Καλογεροπούλου, *Γράμμα στον Κωστή*, Πατάκης, Αθήνα 2015, σ. 84.

⁵ Βλ. Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, *Η κηπούπολη της Φιλοθέης και ο αρχιτέκτων Ιωάννης Κρεμέζης* (ανάτυπο), 9, 2009, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2010, σσ. 71-86.

⁶ Π.χ. στην κατοικία Παμίσου 8, Αθήνα, στο κτίριο Πολυκλείτου 14, Αθήνα, στο 4ο/9ο Δημοτικό Σχολείο Λαμίας του Κίμωνα Λάσκαρι (στο τελευταίο, το έρκερ δεν υφίσταται σήμερα λόγω προσθήκης).

⁷ Π.χ. το Τουριστικό Περίπτερο στον Άγιο Λουκά στη Λαμία (κατεδαφισμένο).

⁸ Είναι, πάντως, αξιοπερίεργο ότι ως κατοικία του Σώχου αποδίδεται από ερευνητές και το κτίριο στην οδό Μαραθωνοδρόμου 29 στο Ψυχικό, από τα τελευταία έργα (1937) του αρχιτέκτονα Αριστοτέλη Ζάχου, που διατηρείται έως σήμερα αλλοιωμένο.

⁹ Στο βιβλίο Δ. Καλλονάς, *Σύγχρονοι Έλληνες ζωγράφοι και γλύπτες*, Αθήνα 1944, σ. 111, ο συγγραφέας γράφει: «Σήμερα ο Σώχος ζη όπως ένας μικρός μαχαραγιάς. Οι νεκροί τον εβοήθησαν σ' αυτό ! Χάρης στο μνημείο του Πιρότ (σσ. προφανώς αναφέρεται σε αμοιβή από γλυπτικό έργο), απόχτησε μια κομψότατη βίλλα στο Χαλάνδρι, στο δρόμο της Κηφισιάς, με ωραίο περιβόλι, με ζώα κατοικίδια, με αυτοκίνητο, με ραδιόλα, με κάβα κρασιών !»

¹⁰ Ο Νίκος Χολέβας θεωρεί ότι το κτίριο αυτό «αποτελεί την 'απάντηση' του Σιάγα στις καταβολές του αλλά και στα 'πιστεύω' που διαμόρφωσε, δουλεύοντας κοντά στον Αρ. Ζάχο», αλλά και ότι ο Σιάγας «με τη σύνθεση αυτή, δίνει δείγμα γραφής ορθολογικής λιτότητας, που μορφολογικά φθάνει στα όρια της 'στεγνότητας', μιας αισθητικής παραδοχής που χαρακτηρίζει και όλα τα υπόλοιπα έργα του κατά τη δεκαετία του 1930». Βλ. Νικ. Θ. Χολέβας, *Ο αρχιτέκτων Άγγελος Ι. Σιάγας (1899-1987)*, Παπασωτηρίου, Αθήνα 1992, σ. 33.

¹¹ Βλ. την πληρέστατη μονογραφία για τον αρχιτέκτονα: Αντρέας Γιακουμακάτος, *Στοιχεία για τη νεότερη ελληνική αρχιτεκτονική. Πάτροκλος Καραντινός*, Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 2003.

¹² Όπως εκτίμησε ο αρχιτέκτονας και Ομότιμος Καθηγητής του Παν/μίου Πατρών Κώστας Ξανθόπουλος, σε κατ' ιδίαν μας συζήτηση.

¹³ Προφανώς, πρόκειται για την εξοχική κατοικία του αρχιτέκτονα, αφού η κύρια κατοικία του ήταν στην Αθήνα, στο, επίσης σχεδιασμένο από τον ίδιο, τετραώροφο κτίριο Λουκιανού 34 και Χάρητος 15, 1928-29 (το οποίο, μάλιστα, δημοσιεύθηκε στο εξώφυλλο του γερμανικού περιοδικού *Die Form*, τχ. 11, 15-11-1932).

¹⁴ Ένα ακόμα εξαιρετικό έργο από αυτήν την περίοδο εργασίας του είναι ο Οίκος Ναύτου, στην προβλήτα Χατζηκυριακείου στον Πειραιά, δυστυχώς κατεδαφισμένο.

¹⁵ Ο αεροναυτικός φάρος ύψους 15 μ., μελέτη του Στάμου Παπαδάκη, δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στο «θρυλικό» λεύκωμα: Alberto Sartoris, *Gli Elementi dell'Architettura Funzionale. Sintesi panoramica dell'architettura moderna*, Ulrico Hoepli, Milano 1932 (παρουσιάζεται σε ασπρόμαυρο αξονομετρικό σχέδιο).